

Netspar

Network for Studies on Pensions, Aging and Retirement

Voorstel keuzearchitectuur pensioensparen voor zelfstandigen

Jona Linde

DESIGN PAPER 132

NETSPAR INDUSTRY SERIES

DESIGN PAPERS zijn onderdeel van de **refereed Industry Paper Series**, dat wil zeggen beoordeeld en geacordeerd door de Netspar Editorial Board. Ze bediscussieren het ontwerp van (een component van) een pensioensysteem of -product, analyseren de doelstelling en bieden mogelijkheden voor het verbeteren van de doeltreffendheid ervan. Dit type paper is toegankelijk geschreven voor specialisten uit de sector, verantwoordelijk voor het ontwerpen van de besproken component. Design Papers bevatten een sectie waarin de auteurs naar aanleiding van de analyse hun eigen mening geven. Design Papers worden ter bespreking gepresenteerd bij Netspar evenementen, waarbij de panelleden bestaan uit vertegenwoordigers van academici en partners uit de sector, samen met internationale wetenschappers. Netspar Design Papers worden beoordeeld door de Netspar Editorial Board alvorens tot publicatie wordt overgegaan.

Colofon

Netspar Design Paper 132, september 2019

Editorial Board

Rob Alessie – Rijksuniversiteit Groningen
Iwan van den Berg – AEGON
Mark-Jan Boes – VU Amsterdam & ABN Amro
Mark Boumans – PGGM
Kees Goudswaard – Universiteit Leiden
Arjen Hussem – PGGM
Bert Kramer – Rijksuniversiteit Groningen & Ortec Finance
Fieke van der Lecq (voorzitter) – VU Amsterdam
Raymond Montizaan – Universiteit Maastricht
Alwin Oerlemans – APG
Maarten van Rooij – De Nederlandsche Bank
Peter Schotman – Universiteit Maastricht
Koen Vaassen – Achmea
Mieke van Westing – Nationale Nederlanden
Peter Wijn – APG
Marianne Zweers – a.s.r.

Ontwerp

B-more Design

Vormgeving

Bladvulling, Tilburg

Redactie

Jolanda van den Braak, Nijmegen
Netspar

Design Papers is een uitgave van Netspar. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de auteur(s).

INHOUD

<i>Samenvatting</i>	4
<i>Summary</i>	5
1. <i>Introductie</i>	6
2. <i>Pensioensparen door zelfstandigen</i>	9
3. <i>Bestaand onderzoek keuzearchitectuur en pensioensparen</i>	19
4. <i>Voorstel keuzearchitectuur</i>	24
5. <i>Conclusie</i>	34
<i>References</i>	36
<i>Appendix</i>	40

Affiliaties

Jona Linde – Universiteit Maastricht

Samenvatting

Er zijn voldoende cijfers die laten zien dat zelfstandigen beduidend minder sparen voor hun pensioen dan werknemers. Dit artikel bespreekt deze cijfers en behandelt de vraag of minder sparen in dit geval ook te weinig sparen betekent. De conclusie is dat een aanzienlijke groep zelfstandigen waarschijnlijk te weinig spaart, maar dat zelfstandigen ook gegronde redenen kunnen hebben om anders of minder te sparen. Een mogelijke (deel)oplossing voor dit probleem is het invoeren van een keuzearchitectuur die zelfstandigen aanzet tot meer pensioensparen en tegelijkertijd hun keuzevrijheid niet beperkt. Zo'n keuzearchitectuur wordt gepresenteerd en is gebaseerd op algemeen gedragseconomisch onderzoek en specifiek onderzoek naar de gedragsverschillen tussen werknemers en zelfstandigen en naar de effecten van keuzearchitectuur op pensioensparen. De voorgestelde keuzearchitectuur bestaat uit een module, op te nemen in de belastingaangifte, die met een aantal 'nudges' probeert pensioensparen te stimuleren.

Summary

Ample evidence shows that self-employed individuals save substantially less for retirement than employees. Less clear is whether saving less also means saving too little. This paper concludes that it does, but that self-employed individuals also have legitimate reasons to save less or in different ways than employees. A potential (partial) solution to this problem is the introduction of a choice architecture, which stimulates pensions saving but does not limit freedom to choose. Such a choice architecture is proposed, based upon behavioral economic research, specifically research on the effectiveness of pension choice architecture and behavioral differences between self-employed and employees. The proposed choice architecture consists of a module which uses a set of nudges to encourage pension saving. The module is to be introduced into the income tax declaration.

1. Introductie

Mensen zo ver krijgen dat ze voldoende sparen voor hun pensioen is een wereldwijd probleem. Onderzoekers zijn het erover eens dat in landen waar mensen zelf verantwoordelijk zijn voor hun pensioen verreweg de meeste mensen onvoldoende sparen (bv. Hanna, Kim, & Chen, 2016). De primaire oorzaak hiervan ligt waarschijnlijk in een te grote voorkeur voor *nu* ten opzichte van *later* (Laibson, 1998). Verschillende landen hebben hiervoor verschillende oplossingen gevonden: belastingvoordelen voor pensioensparen, publieke pensioenen betaald via belastingen en premies, het verplichten van sparen of een combinatie van deze maatregelen. Nederlandse werknemers sparen verplicht en automatisch voor hun pensioen. Voor zelfstandigen bestaat zo'n verplichting niet, met als consequentie de vrees dat zelfstandigen onvoldoende pensioen opbouwen (Bruggen & Knoef, 2017).

Het is mogelijk om pensioensparen ook voor zelfstandigen verplicht te stellen, maar hiertegen bestaat veel weerstand (ZZP Nederland & Zelfstandigen Bouw, 2017). Verplicht sparen past niet bij het zelfvoorzienende karakter van het zelfstandig ondernemerschap.¹ Daarnaast bestaat het argument dat zelfstandigen meer flexibiliteit nodig hebben: hun inkomen fluctueert meer en zij moeten wellicht een deel van hun inkomen investeren in hun bedrijf. In het recent bereikte pensioenakkoord wordt een sectorgerichte aanpak voorgesteld waarbij verplichtstelling kan, maar ook opt-outregelingen mogelijk zijn. In dit artikel wordt een keuzearchitectuur gepresenteerd voor een opt-outregeling. Deze keuzearchitectuur maakt het mogelijk om niet alleen deelname aan een pensioenspaarregeling te bepalen, maar ook het bedrag dat wordt ingelegd. Juist het bepalen van het spaarbedrag is lastig, omdat het inkomen van een zelfstandige niet bekend is bij anderen dan de zelfstandige zelf. De hier voorgestelde regeling presenteert een manier om daarmee om te gaan.

Zonder verplichtstelling lijkt de situatie voor pensioensparen van Nederlandse zelfstandigen op die van werknemers in veel andere landen. We kunnen daarom leren van de ervaringen met het stimuleren van pensioensparen in andere landen. Automatisch pensioensparen met de mogelijkheid om actief te kiezen voor niet sparen wordt vaak ingezet om het sparen te bevorderen. Zo'n opt-outsysteem is een bewezen effectieve methode om participatie in pensioenspaarregelingen te verhogen. Daarnaast zijn ook andere aspecten van de manier waarop keuzes worden gepresenteerd (de keuzearchitectuur) van invloed op hoeveel mensen sparen. De keuzearchitectuur die in dit artikel wordt voorgesteld, behelst daarom meer dan slechts

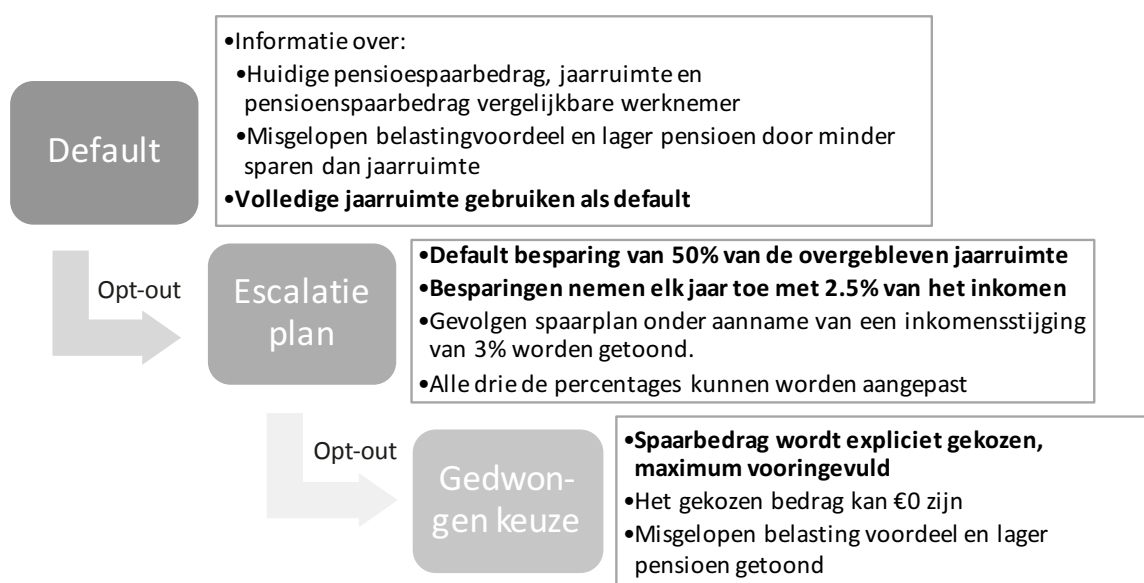
¹ Hoewel niet alle zelfstandigen actief hebben gekozen voor deze werkstatus (Coyle, 2017).

een opt-out. Bij het ontwikkelen van de keuzearchitectuur is rekening gehouden met bestaande regels en worden financiële prikkels niet veranderd. Ook wordt in acht genomen dat zelfstandigen en werknemers systematisch van elkaar verschillen. Verschillen in omstandigheden zijn hierboven al genoemd. Daarnaast zijn er ook verschillen in voorkeuren, verwachtingen en cognitieve fouten.

Het voorstel dat in dit artikel wordt gedaan, kan als volgt worden samengevat: bij het doen van belastingaangifte wordt het maximaal fiscaal aftrekbare spaarbedrag aangeraden als standaard. Zelfstandigen kunnen daarvan afwijken (opt-out) door te kiezen voor een escalerend voorstel waarin ze beginnen met een klein spaarbedrag dat over tijd toeneemt. Zowel het initiële spaarbedrag als de snelheid waarmee het spaarbedrag stijgt, kunnen worden aangepast. De module helpt bovendien bij het overzien van de gevolgen van de gekozen parameters voor het netto-inkomen, belastingvoordeel en pensioenopbouw. Als zelfstandigen geen escalerend spaarplan wensen, kunnen zij dit verwerpen (tweede opt-out) en expliciet kiezen voor een spaarbedrag (gedwongen keuze). Figuur 1 vat deze module samen, sectie 4 van dit paper werkt de module in detail uit.

Voordat de voorgestelde pensioenspaarmodule in detail wordt uitgewerkt, bespreekt sectie 2 bestaand onderzoek naar de pensioenspaarsituatie van Nederlandse zelfstandigen om de omvang van het probleem en kwetsbare groepen te identificeren. Vervolgens wordt geanalyseerd of het feit dat zelfstandigen relatief weinig sparen kan worden verklaard door rationale en/of gedragsmatige verklaringen.

Figuur 1. Pensioenspaarmodule

In sectie 3 komt (internationaal) onderzoek naar pensioenspaar-keuzearchitectuur aan de orde, evenals het antwoord op de vraag welke kenmerken pensioensparen stimuleren. In sectie 4 wordt een keuzearchitectuur voorgesteld inclusief de argumenten daarvoor. Sectie 5 behandelt de conclusies.

2. Pensioensparen door zelfstandigen

2.1 Cijfers

Hoewel pensioenaanspraken tijdens de financiële crisis zijn teruggelopen, heeft het gemiddelde Nederlandse huishouden een vervangingsratio dat ruim voldoende is (Knoef et al., 2016) en hoog is in vergelijking met andere landen (Lever & Cox, 2015). Er zijn echter groepen waarvoor dit niet geldt. Knoef et al. identificeren niet-westerse migranten, uitkeringsontvangers en zelfstandigen als risicogroepen. De redenen voor lagere vervangingsratio's zijn zeer verschillend voor deze drie groepen. Voor zelfstandigen is een voor de hand liggende reden dat zij niet automatisch, laat staan verplicht, sparen voor hun pensioen. Zelfstandigen dienen zelf hun pensioen te organiseren, in tegenstelling tot werknemers die automatisch een pensioen in de zogenaamde tweede pijler opbouwen door verplichte bijdragen van werknemers en werkgevers. Zelfstandigen bouwen meer zelfstandig vermogen op dan werknemers, zowel via gecommiteerde pensioenbesparingen in de derde pijler, als via bedrijfsvermogen en eigenwoning, maar desondanks zijn hun vervangingsratio's beduidend lager. Het verschil in vervangingsratio's neemt bovendien toe met inkomen. In de hoogste inkomenskwintiel heeft 72 procent van de zelfstandigen een vervangingsratio onder de 70 procent, terwijl dat in deze inkomenscategorie bij slechts 53 procent van de werknemers het geval is.

Zwinkels et al. (2017) bekijken de verschillen in pensioenopbouw tussen zelfstandigen en werknemers in meer detail. Het patroon dat zij vinden kan als volgt worden samengevat:

1. Zelfstandigen hebben gemiddeld een lagere pensioenvervangingsratio dan werknemers, zoals ook gevonden door Knoef et al. (2016).
2. Niet verrassend is het verschil vooral te verklaren door lagere opbouw in de tweede pijler.
3. Onder zelfstandigen zijn het voornamelijk zzp'ers die een lagere vervangingsratio hebben.
4. De verschillen in vervangingsratio's zijn binnen alle groepen zelfstandigen beduidend groter dan binnen vergelijkbare groepen werknemers.

Zwinkels et al. vergelijken werknemers en zzp'ers per inkomenskwintiel.² Wat daarbij opvalt, is dat het verschil in vervangingsratio nihil is in de laagste inkomenscategorie.

- 2 Opvallend is dat zzp'ers oververtegenwoordigd zijn in zowel het hoogste als het laagste inkomenskwintiel. Onder de zzp'ers in het hoogste kwartiel bevinden zich veel directeur-groothouders (dga's).

Dit komt doordat de AOW voor mensen met een laag inkomen veelal voldoende is voor het bereiken van een als acceptabel gezien vervangingsratio; deze groep bouwt ook als werknemer weinig pensioen op in de tweede pijler. Voor alle andere inkomensgroepen hebben zzp'ers wel beduidend lagere vervangingsratio's. Zzp'ers lijken dus een kwetsbare groep en daarmee een belangrijke doelgroep voor beleid dat pensioensparen probeert te stimuleren. Hoewel de verschillen in gemiddelde vervangingsratio's tussen werknemers en zelfstandigen die geen zzp'er zijn klein zijn, betekent de grotere variatie in vervangingsratio's binnen deze groep zelfstandigen dat er onder hen meer mensen zijn met een lage vervangingsratio die we niet over het hoofd moeten zien.

Samenvattend zouden we dus zzp'ers en niet- of weinig-spaarders onder de overige zelfstandigen als kwetsbare groepen kunnen zien. Het gaat daarbij niet of minder om zelfstandigen in de laagste inkomenscategorie, aangezien de AOW alleen al leidt tot een 'redelijke' vervangingsratio. Wel moeten we er rekening mee houden dat mensen niet permanent tot dezelfde inkomensgroep behoren. Inkomens fluctueren, in het bijzonder die van zelfstandigen (DNB, 2018) en het is niet onwaarschijnlijk dat ten minste sommige mensen weinig sparen als ze jong zijn, maar dat wellicht later (deels) inhalen. Desalniettemin valt niet te ontkennen dat zelfstandigen en in het bijzonder zzp'ers beduidend minder sparen dan werknemers.

2.2 Rationele verklaringen

Het feit dat zelfstandigen gemiddeld minder sparen dan werknemers hoeft niet te betekenen dat zij te weinig sparen. Het zou ook kunnen dat de spaarmogelijkheden die hen geboden worden, of hun voorkeuren de oorzaak zijn van lage besparingen. In dat geval is een gedragseconomisch duwtje (nudge) in de richting van meer sparen wellicht niet effectief en voor zover effectief wellicht niet eens wenselijk vanuit het gezichtspunt van de zelfstandige. Voor te kijken naar beperkte rationaliteit als verklaring voor lage besparingen moet daarom eerst gekeken worden naar mogelijke rationele verklaringen.

2.2.1 Spaarwensen

De meeste voor de hand liggende potentiële verklaring is wellicht dat zelfstandigen gemiddeld bereid zijn genoeg te nemen met een lagere vervangingsratio. Zwinkels et al. (2017) en Knoef et al. (2016) gebruiken een breed gedragen standaard, een vervangingsratio van 70 procent, als een minimaal voldoende pensioen. Het is echter aannemelijk dat sommige mensen bereid zijn genoeg te nemen met minder, terwijl anderen behoefte hebben aan een hoger pensioen. Het zou zelfs zo kunnen zijn

dat het feit dat ze als zelfstandige niet hoeven te sparen tot een vervangingsratio van 70 procent voor sommige zelfstandigen een reden is om zelfstandig te worden. Dit zou kunnen verklaren waarom zelfstandigen gemiddeld minder sparen en ook waarom de variatie in geobserveerde vervangingsratio's hoog is: zelfstandigen handelen naar hun spaarvoorkeuren. De Bresser en Knoef (2015) laten echter zien dat deze redenering niet lijkt te kloppen. Zelfstandigen wensen geen lager, maar juist een *hogere* consumptieniveau na hun pensionering dan werknemers. Vrouwelijke zelfstandigen rapporteren 15 procent hogere minimaal acceptabele bestedingen na hun pensioen dan vrouwelijke werknemers. Voor mannen loopt dit verschil op naar 18 procent. Door hun lagere besparingen en deze ambitieuze wensen is de kans dat zelfstandigen zich hun minimaal gewenste uitgaven patroon na hun pensioen niet kunnen veroorloven 25 procentpunten groter dan voor werknemers.

2.2.2 Spreiden van besparingen

Het is dus niet zo dat zelfstandigen simpelweg minder willen sparen dan werknemers, maar wellicht spreiden zij hun besparingen op een andere manier over de tijd. De meeste werknemers sparen in Nederland tijdens hun gehele loopbaan een behoorlijk percentage van hun inkomen. Er is echter iets voor te zeggen dat zij daarvoor te veel sparen in bepaalde fasen van hun leven (Bonenkamp, Meijdam, Ponds, & Westerhout, 2011). Bijvoorbeeld aan het begin van hun carrière wanneer zij een nog relatief laag inkomen hebben en/of tijdens het 'spitsuur van het leven' waarin bijvoorbeeld kinderen behoorlijke kosten met zich kunnen meebrengen. Wellicht kiezen zelfstandigen, die immers vrij zijn om te sparen wanneer zij willen, er daarom voor minder te sparen op jongere leeftijd en meer op latere leeftijd. Zelfstandigen hebben daar misschien nog meer reden voor dan werknemers, aangezien zij in het begin van hun carrière mogelijk een lager inkomen accepteren om een succesvol bedrijf op te zetten en later meer te verdienen.

Het is belangrijk om hier onderscheid te maken tussen het accepteren van een lager inkomen en het investeren van geld in het eigen bedrijf. Om een bedrijf succesvol te maken moet (afhankelijk van het type onderneming) vaak geld worden geïnvesteerd, bijvoorbeeld in locatie of gereedschap. Dit zijn besparingen die wellicht ook tot vermogensopbouw leiden. Zelfstandigen investeren echter ook in hun bedrijf op manieren die niet tot vermogensopbouw leiden. Denk aan het besteden van tijd aan acquisitie om een klantenkring op te bouwen of aan het accepteren van een relatief laag tarief om zo met binnengehaalde opdrachten een reputatie op te bouwen waardoor later een hoger tarief kan worden gerekend. Als gevolg hiervan is het niet onaannemelijk dat het inkomen van zelfstandigen aan het begin van hun carrière

lager is en aan het eind hoger ligt dan het inkomen van vergelijkbare werknemers. Dit geeft hen een extra reden, bovenop de levenscyclusoverweging zoals besproken in de vorige paragraaf, om aan het begin van hun carrière relatief weinig en later meer te sparen.

Zelfstandigen kunnen dus goede redenen hebben om vroeg in hun carrière minder en later meer te sparen dan werknemers. Als zij dat doen, zouden data over besparingen aantonen dat zelfstandigen in elke leeftijdscategorie minder gespaard hebben dan werknemers, zoals Zwinkels et al. inderdaad laten zien, zonder dat dit hoeft te betekenen dat zelfstandigen bij pensionering minder vermogen hebben opgebouwd. Wel zou dit verschil afnemen naarmate de pensioenleeftijd nadert. Zwinkels et al. laten echter niet zien dat de verschillen tussen zelfstandigen en werknemers met leeftijd afnemen. Alleen voor de groep 60- tot 65-jarigen is het verschil wat kleiner.³ Dit patroon duidt er meer op dat veel zelfstandigen over hun hele werkzame leven minder sparen, behalve wanneer het pensioen heel dichtbij komt. Cijfers van DNB (2018) plaatsen bovendien twijfels bij de premisse dat zelfstandigen aan het begin van hun carrière relatief weinig verdienen en later relatief veel. In dat geval zouden de verdiensten van zelfstandigen namelijk meer moeten stijgen dan die van werknemers. DNB laat echter zien dat de verdiensten van zelfstandigen wel meer fluctueren, maar gemiddeld ongeveer evenveel stijgen als die van werknemers. Een verschil in spreiding van besparingen over de loopbaan lijkt de verschillen tussen werknemers en zelfstandigen dus niet te kunnen verklaren.

2.2.3 Risicovoorkeuren

Uit een substantiële hoeveelheid onderzoek blijkt dat zelfstandigen stelselmatig bereidwilliger zijn om risico te nemen dan andere mensen (zie bijvoorbeeld Barsky, Juster, Kimball, & Shapiro, 1997, Di Mauro & Musumeci, 2011, en Colombier, Boemont, Lohéac, & Masclat, 2008).⁴ Voor Nederland zijn twee studies bijzonder relevant. De eerste daarvan is Hartog, Ferrer-i-Carbonell en Jonker (2002) die laten zien dat het beeld uit de hierboven genoemde internationale studies ook geldt voor Nederlandse zelfstandigen. Cramer, Hartog, Jonker en Van Praag (2002) gaan een stap verder. Zij onttrokken en bestudeerden de risicohouding van 12-jarigen in de provincie Noord-Brabant en laten zien dat degenen met de minste weerstand tegen risico

- 3 Voor deze groep is bovendien wellicht sprake van cohorteffecten. Oudere zelfstandigen hebben een relatief hoog inkomen en relatief vaker een type bedrijf waarbij kapitaal wordt opgebouwd.
- 4 Sommige van deze studies richten zich op een subset van zelfstandigen, bijvoorbeeld ondernemers.

vaker ondernemer werden, ook als gecontroleerd wordt voor andere verklarende variabelen. Deze studie levert zodoende sterk bewijs dat zelfstandigen inherent relatief risicominnende mensen zijn.

Een grotere bereidheid tot het nemen van risico zou ertoe kunnen leiden dat zelfstandigen minder sparen (Zeldes, 1989 en Carroll, 1994); in verwachting gaat je inkomen met de tijd omhoog. Als dat inderdaad gebeurt is het, zoals hierboven besproken, optimaal om pas later te gaan sparen en niet al als je nog relatief arm bent. De kans is echter ook aanwezig dat de inkomensstijging tegenvalt. Een risicomijder zal daarom toch ook nu al sparen voor het pensioen voor het geval de inkomsten later tegenvallen. Risicominnende mensen, die onder zelfstandigen dus relatief vaak voorkomen, zijn wellicht bereid dat risico te nemen. Dat kan ertoe leiden dat zelfstandigen voor wie het inkomen op latere leeftijd wat tegenvalt, uiteindelijk minder dan gewenst sparen voor hun pensioen, zonder dat ze op enig moment een slechte beslissing hebben genomen. Ze zijn simpelweg bereid geweest het risico te nemen met een lager pensioen te eindigen.

Dat mensen die minder risicomijgend zijn vaker zelfstandig worden, zoals Cramer et al. (2002) laten zien, heeft er waarschijnlijk mee te maken dat het bestaan van een zelfstandige meer risico met zich meebrengt dan het werknemerschap. Het inkomen van zelfstandigen fluctueert meer en menig bedrijf gaat failliet. Met deze inkomensrisico's (achtergrondrisico's) moet rekening gehouden worden bij het bepalen van het optimale pensioenspaarbedrag. Achtergrondrisico zou een reden kunnen zijn om meer te sparen. Er kan zich altijd iets onverwachts voordoen: als het tegenzit met het bedrijf, moeten reserves worden aangesproken. Of er komt juist een schitterende kans voorbij die je alleen kunt grijpen als er geld is om te investeren. Dat betekent dat deze zelfstandige wil sparen op een manier waarbij besparingen zo nodig aangesproken kunnen worden. Bij pensioenspaarproducten is dat niet mogelijk en dus kan de zelfstandige ook geen gebruikmaken van de belastingvoordelen die pensioenspaarproducten bieden. Dat maakt sparen indirect minder aantrekkelijk, wat wellicht (deels) verklaart wat we zien in de data van Zwinkels et al. (2017) en Knoef et al. (2016): zelfstandigen hebben minder besparingen in de tweede en derde pijler, maar meer daarbuiten. Deze noodzaak tot het opnemen van besparingen zou een argument kunnen zijn tegen het verplicht stellen van – of wellicht zelfs tegen het *nudgen* naar –pensioensparen voor zelfstandigen.⁵

5 Een pensioenspaarproduct waarbij onttrekken (wellicht onder voorwaarden) wel mogelijk is, zou hier verandering in kunnen brengen, maar dit artikel richt zich zo veel mogelijk op de keuze-architectuur binnen de bestaande juridische mogelijkheden.

Belangrijk is nog wel te benadrukken dat er wellicht flinke verschillen bestaan in risicohouding tussen verschillende groepen werkenden. Dat kan een reden zijn om hier ook in spaarprogramma's rekening mee te houden. Dit artikel richt zich in de eerste plaats op een algemeen voorstel, maar sectorspecifieke maatregelen, zoals afgesproken in het pensioenakkoord (SER, 2019), kunnen daarop een belangrijke aanvulling zijn. Het is bijvoorbeeld aannemelijk dat de verschillen in risicohouding tussen werknemers en zelfstandigen kleiner zijn in sectoren waarin veel zelfstandigen niet bewust voor een zelfstandig bestaan hebben gekozen, maar daartoe zijn aanzegzet door veranderende arbeidsmarktomstandigheden; denk aan (post)bezorgers. In die sectoren is een verschil in risicohouding in mindere mate een argument om zelfstandigen meer flexibiliteit te geven bij het pensioensparen. Met de ontwikkeling van de zogenaamde *Gig economy* (Verbiest & Smulders, 2018) neemt het aandeel onvrijwillige zelfstandigen in andere sectoren waarschijnlijk ook toe.

2.2.4 *Slechte opties*

De grotere behoefte om besparingen aan te spreken kan voor zelfstandigen een reden zijn om geen gebruik te maken van beschikbare pensioenspaarproducten. De beschikbare producten kunnen om meerdere redenen niet aantrekkelijk zijn voor zelfstandigen. De voor hen beschikbare producten zijn ofwel individuele producten ofwel producten waarbij sprake is van een bepaalde mate van solidariteit en risicodeling. Individuele producten kennen relatief hoge uitvoeringskosten omdat bepaalde kosten niet over een groot aantal deelnemers kunnen worden gedeeld.

Solidariteit en/of risicodeling kunnen aantrekkelijke eigenschappen zijn van een pensioenregeling. Deze eigenschappen brengen echter het probleem van averse selectie met zich mee: mensen die meer baat hebben bij risicodeling of voor wie de kans groter is dat solidariteit herverdeling ten gunste van hen betekent, zullen meer geneigd zijn om aan dergelijke regelingen deel te nemen. Bangma, Mastrogiacono en Dillingh (2014) laten bijvoorbeeld zien dat zelfstandigen met een hogere levensverwachting en met nabestaanden meer interesse tonen in een zelfstandigenpensioenfonds.⁶ Potentiële deelnemers met lagere risico's kiezen wellicht voor een ander spaarproduct, wat de solidariteit in het fonds verder onder druk zet en het fonds voor

6 Bangma et al. (2014) bespreken ook dat deze averse selectie een reden kan zijn waarom een opt-outregeling wellicht niet voldoende effectief blijkt als instrument om zelfstandigen aan te zetten tot pensioensparen. Van der Lecq en Oerlemans (2009) bespreken averrechtse selectie ook en beargumenteren dat dit geen probleem hoeft te zijn voor vrijwillige collectieve pensioenregelingen voor zelfstandigen.

meer mensen onaantrekkelijk maakt. Op deze manier kan averse selectie de waarde van deelnemen aan een pensioenfonds ondergraven.

Zelfstandigen kunnen zowel individuele als collectieve pensioenspaarregelingen om bovengenoemde redenen als duur ervaren. Dat kan uiteraard een reden zijn om er geen gebruik van te maken en kan ertoe leiden dat pensioensparen überhaupt minder aantrekkelijk wordt.

In het pensioenakkoord (SER, 2019) is afgesproken dat zelfstandigen in de nabije toekomst meer toegang krijgen tot sectorpensioenfondsen en/of speciaal op zelfstandigen gerichte fondsen. Het loslaten van de doorsneepremie en een aantal andere vormen van solidariteit vermindert bovendien het averse selectie-probleem en maakt de koppeling tussen inleg en opgebouwd pensioen persoonlijker. Daarmee is er een aantrekkelijke pensioenspaaroptie bijgekomen voor zelfstandigen. Mogelijk vermindert daarmee het probleem van weinig pensioenopbouw door zelfstandigen.⁷

2.3 Gedragseconomische verklaringen

Alle verklaringen in de vorige sectie gingen ervan uit dat pensioenspaarders een rationele afweging maken bij het bepalen van het spaarbedrag voor hun pensioen. Er is echter ruim bewijs voor handen dat mensen juist voor spaargedrag en in een omgeving met onzekerheid vaak geen rationele keuzes maken. Deze sectie bespreekt dit bewijs en de gevolgen voor pensioensparen. Tabel 1 vat deze gedragseconomische verklaringen samen.

2.3.1 Ongeduld

Vanuit gedragseconomisch perspectief wekt het geen verbazing dat mensen onvoldoende sparen voor hun pensioen. Zonder overheidsingrijpen sparen mensen vrijwel nooit voldoende voor een consumptieniveau tijdens hun pensioen dat vergelijkbaar is met het consumptieniveau tijdens hun werkzame leven (Hanna et al., 2016). Gedragseconomen poneren dat weinig sparen grotendeels verklaart kan worden door *present bias*. Deze bias stelt dat wanneer we iets dat nu gebeurt vergelijken met iets in de toekomst we te veel gewicht geven aan het nu. Rubenstein (2006) geeft een duidelijk voorbeeld: als mensen kunnen kiezen tussen nu één appel of morgen twee appels kiezen veel mensen voor de ene appel nu. Is de keuze echter tussen een appel over een maand of twee appels over een maand en een dag kiest vrijwel iedereen

7 Aangezien tweedepijler-pensioensparen hiermee voor zelfstandigen aantrekkelijker geworden is, is het wellicht minder noodzakelijk – maar ook meer acceptabel – om hen automatisch te laten deelnemen aan deze spaarvorm in een opt-outstelsel. Deelsectie 4.6.2 gaat hierop in meer detail in.

Tabel 1. Gedragsregelmatigheden en gevolgen voor pensioensparen

Gedrag	Gevolgen
Ongeduld	Door inconsistent en weinig waarde te hechten aan de toekomst lijkt opgebouwd pensioen van weinig waarde en sparen duur.
Verliesaversie	Sparen betekent nu geld opgeven (een verlies) voor meer geld in de toekomst (een winst). Verliesaversie zorgt ervoor dat verliezen meer gewicht krijgen in beslissingen dan winsten, wat sparen onaantrekkelijk maakt.
Uitstelgedrag	Moeilijke keuzes worden uitgesteld, zeker wanneer de gevolgen van uitstellen pas over een tijd merkbaar zijn en het nemen van een beslissing nu tijd en moeite kost. Besluiten hoeveel je gaat sparen voor je pensioen kan volgende week altijd nog.
Zelfoverschatting inkomen	We hebben de neiging ons toekomstig inkomen te overschatten. Zelfstandigen hebben daar een sterkere neiging toe. Sparen kan beter later, als we rijk denken te zijn. Die toekomstige rijkdom en daarmee ook toekomstige (pensioen)besparingen vallen echter vaak tegen.
Zelfoverschatting financiële kennis	Mensen onderschatten het effect van rente-op-rente en overzien de gevolgen van bijvoorbeeld belastingvoordelen van pensioensparen niet. Daardoor lijkt (pensioen)sparen minder aantrekkelijk. Doordat we onze financiële geletterdheid overschatten beseffen we ons bovendien niet dat we fouten maken.

voor de twee appels een dag later. Deze manier van verdisconteren is in tegenspraak met traditionele rationele keuzemodellen en kan verklaard worden doordat mensen een overdreven gewicht toekennen aan het heden (O'Donoghue & Rabin, 1999).

Present bias beïnvloedt pensioensparen op twee verschillende manieren: door sparen minder aantrekkelijk te maken, maar ook omdat het leidt tot uitstelgedrag. De eerste manier ligt voor de hand. Sparen betekent consumptie nu opgeven ten gunste van consumptie op een later moment. Iemand die te veel gewicht toekent aan het heden zal daar niet snel voor kiezen. Sparen lijkt bovendien minder aantrekkelijk omdat mensen het effect van cumulatieve rente onderschatten. Deze onderschatting staat bekend als de exponentiele groei-bias. Goda, et al. (2015) laten zien dat mensen die sterker aan deze bias lijden minder vaak deelnemen aan een pensioenspaarplan, terwijl mensen die lijden aan present bias een lager percentage van hun inkomen sparen dan andere deelnemers. Bovenop present bias komt nog verliesaversie. Sparen betekent een verlies nu en een winst in de toekomst. Present bias geeft al een lager gewicht aan die toekomstige winst, maar verliesaversie versterkt ook nog het belang van het huidige verlies (Fisher & Montalto, 2011).

De tweede manier waarop present bias pensioensparen beïnvloedt is iets subtieler. Het gaat hierbij niet om het sparen zelf, maar om het nemen van beslissingen over sparen. Pensioenplanning is een complexe en voor veel mensen zware taak die gepaard gaat met het vinden van een antwoord op moeilijke vragen, zoals: Hoeveel zal ik sparen? Hoe ga ik mijn spaargeld investeren? Hoe ga ik om met veranderingen

in de toekomst, bijvoorbeeld mee- of tegenvallende beleggingsresultaten op gespaard geld of een hoger of lager dan verwacht inkomen? Het vinden van een goed antwoord op deze vragen vereist het bestuderen van en nadenken over belastingregels, beschikbare pensioenspaarproducten, toekomstig inkomen, gewenste pensioenleeftijd, gewenst bestedingspatroon, enzovoort. Daarnaast heerst mogelijk onzekerheid over de benodigde informatie en het wel of niet in staat zijn om een goede beslissing te nemen.

Het is duidelijk dat een pensioenspaarbeslissing moeilijk is, maar het is tegelijkertijd nooit urgent. Niet deze week, maar volgende week beginnen met sparen of een maandje langer in een suboptimaal fonds beleggen maakt weinig verschil. Dit type taak is uitermate kwetsbaar voor uitstelgedrag (O'Donoghue & Rabin, 2001). We doen liever een leuke of urgente taak en stellen een onprettige niet urgente taak uit. Dit gedrag wordt versterkt doordat we onze eigen neiging tot uitstellen vaak onderschatten. We denken dat we er volgend weekend echt voor gaan zitten om ons pensioen te regelen, maar volgend weekend denken we hetzelfde en stellen we het weer uit. Door dit patroon kan het erg lang duren voordat we eindelijk een pensioenspaarbeslissing nemen.

2.3.2 *Zelfoverschatting*

Een gedragsbias die wellicht in het bijzonder voor zelfstandigen van belang is, is zelfoverschatting. Er is sterk bewijs dat zelfstandigen de kans overschatten dat hun bedrijf succesvol wordt. Cassar (2009) vroeg mensen die bezig waren met het opzetten van een eigen bedrijf hoe groot zij hun kans achtten op succes. Gemiddeld schatten zij die kans op 81 procent, terwijl in werkelijkheid slechts 48 procent succesvol werd. In een vergelijkbare studie laten Invernizzi et al. (2016) zien dat ondernemers hun EBITDA (*Earnings Before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization*) met 11,6 procent en hun vermogen met 8,5 procent overschatten. Mensen die het succes van hun eigen bedrijf overschatten, overschatten ook hun toekomstige inkomen. Als zij verwachten later flink meer te gaan verdienen dan nu, is het onverstandig nu al te sparen; dat kan beter als zij later rijk zijn.

Door overschatting vallen de toekomstige inkomsten voor de gemiddelde zelfstandige tegen. Het gevolg is dat er in de toekomst minder gespaard wordt dan verwacht en er nu te weinig wordt gespaard ten opzichte van het werkelijke toekomstige inkomen.

Voor (pensioen)spaarbeslissingen is ook relevant te weten dat zelfstandigen niet alleen het succes van hun bedrijf, maar ook hun financiële geletterdheid overschatten; in werkelijkheid scoren zij niet beter dan werknemers (Lusardi & Mitchell 2011).

Lusardi en Mitchell (2007), Bucher-Koenen en Lusardi (2011) en Alessie, Van Rooij en Lusardi (2011) bevestigen dat de financiële geletterdheid van zelfstandigen niet hoger is dan die van werknemers voor respectievelijk de VS, Duitsland en Nederland. Deze drie studies laten ook stuk voor stuk zien dat financiële geletterdheid correleert met meer pensioenplanning. Čumurović and Hyll (2018) vinden echter dat zelfstandigen wel beter scoren op het gebied van financiële geletterdheid dan werknemers.

De zelfoverschatting op het gebied van financiële geletterdheid maakt het aannemelijk dat zelfstandigen ook overschatten hoe goed zij in staat zijn om hun eigen pensioen te regelen, wat kan leiden tot slechte beslissingen. Het is hierbij wel belangrijk om rekening te houden met grote verschillen in financiële geletterdheid binnen de groepen zelfstandigen en werknemers. Zelfoverschatting is waarschijnlijk groter voor mensen die kiezen voor een competitieve carrière, zoals verkopers (werknemers) of artiesten (zelfstandigen), dan voor bezorgers of dokters (beiden soms zelfstandig en soms in loondienst). Financiële geletterdheid verschilt waarschijnlijk ook minder tussen bankmedewerkers en zelfstandige financieel adviseurs en tussen advocaten die zelfstandig of in loondienstwerken dan tussen mensen, zelfstandig of niet, die in de financiële sector werken en advocaten.⁸

8 Dit kan een pleidooi zijn voor sectorgerichte plannen en afspraken zoals afgesproken in het pensioenakkoord.

3. Bestaand onderzoek keuzearchitectuur en pensioensparen

De gedragseconomische studies zoals besproken in de vorige subsectie maken het, in combinatie met de data besproken in sectie 2.1, aannemelijk dat zelfstandigen door beperkte rationaliteit stelselmatig te weinig sparen. Dat geeft argumenten om hen uit paternalistische overwegingen aan te zetten tot meer sparen. Subsectie 2.2 liet echter zien dat er ook gegronde redenen zijn voor het afwijkende spaargedrag van (sommige) zelfstandigen en dat er dus argumenten zijn om hun keuzevrijheid niet te beperken.⁹ Libertair paternalisme (Thaler & Sunstein, 2003) is ontwikkeld met als grondbeginsel dat paternalisme kan samengaan met keuzevrijheid. Dat kan door mensen een duwtje (*nudge*) in de goede richting te geven met een keuzearchitectuur die keuzemogelijkheden niet beperkt, maar op een doordachte manier presenteert.

Het meest prominente voorbeeld van een nudge is het aanpassen van de standaard (*default*) keuze. Een voorbeeld hiervan is de nieuwe donorwet. Door die wet zijn mensen nu orgaandonor *tenzij* zij aangeven dat niet te willen. Voorheen waren mensen *geen* donor *tenzij* zij aangaven dat wel te willen (Johnson & Goldstein, 2003). Standaard opties zijn ook gebruikt als nudge om mensen verzekeringen te laten kiezen met een betere dekking (Johnson et al., 1993) en om mensen minder (Hollands et al., 2013) of gezonder (Giesen et al., 2013) te laten eten.

Bij pensioensparen is de standaard optie het bedrag of percentage van het inkomen dat gespaard wordt, tenzij de spaarder een actieve beslissing neemt om een ander bedrag te sparen. In een opt-insysteem, zoals we dat nu in Nederland hebben voor zelfstandigen, is de standaard optie 'niets sparen'. In een opt-outsysteem wordt standaard een bepaald bedrag gespaard, tenzij de spaarder dat bedrag verandert.¹⁰

De standaard optie wordt vaker gekozen, omdat mensen de neiging hebben niet af te wijken van een default keuze (Samuelson & Zeckhauser, 1988). Een reden daarvoor is wellicht het eerder besproken uitstelgedrag: zolang er geen actieve keuze wordt gemaakt, kiest iemand impliciet voor de standaard optie. Beshears, Choi, Laibson en Madrian (2009) benadrukken het belang van dit mechanisme voor pensioensparen door te laten zien dat standaard ingeschreven staan bij een pensioenspaarplan ertoe

9 Een uitzondering hierop is averse selectie: voor sommige zelfstandigen een gegronde reden om niet deel te nemen aan collectieve pensioenregelingen, maar juist een reden om deelname wellicht verplicht te stellen.

10 Opt-out zoals hier besproken, volgt de libertair paternalistische visie waarbij keuzevrijheid niet wordt beperkt en opt-out zonder opgaaf van reden mogelijk is. Er zijn ook stelsels mogelijk waarbij opt-out alleen kan onder bepaalde voorwaarden, zoals het voorstel van het Nibud (Van der Schors & Groen, 2018) waarin zelfstandigen alleen uit een collectieve pensioenspaarregeling kunnen stappen als zij aantonen op een andere manier voldoende pensioen op te bouwen.

leidt dat werknemers eerder deelnemen en daardoor over een langere periode deelnemen. Daarnaast is het aannemelijk dat mensen de standaard optie zien als advies van degene die de standaard heeft gezet. Voor pensioensparen is er direct bewijs dat werknemers een standaard spaarpercentage voor het bedrijfspensioenfonds zien als advies van hun werkgever (Madrian & Shea, 2001).

De standaard optie kan ook de voorkeur krijgen door de manier waarop mensen opties vergelijken. Zij gaan daarbij uit van de status quo (de standaard optie) en waarderen alternatieven door te kijken op welke gebieden het alternatief beter is (winst) en op welke gebieden het slechter is (verlies). Door verliesaversie krijgen 'verliezen' echter meer gewicht dan 'winsten', waardoor alternatieven met zowel winsten als verliezen relatief slecht afsteken bij de standaard optie (Tversky & Kahneman, 1991). Wetende dat de standaard optie vaker gekozen wordt – en in het bijzonder gekozen wordt door mensen die geen bewuste keuze maken – zet een goede keuze-architect de optie waarvan zij of hij denkt dat het over het algemeen de beste keuze is, als standaard optie.

In de context van pensioensparen is het veranderen van de standaard optie herhaaldelijk toegepast en veelvuldig wetenschappelijk onderzocht (bijvoorbeeld Choi, Laibson, Madrian, & Metrick, 2003). In veel landen is pensioensparen immers niet verplicht, ook niet voor werknemers. Opt-out-pensioenspaarplannen, waarbij wel sparen de standaard optie is, zijn zelfs een boegbeeld van libertair paternalisme. Een van de eerste onderzoeken naar opt-out-pensioenspaarplannen is dat van Madrian and Shea (2001) waarin werknemers die automatisch ingeschreven werden bij het pensioenspaarplan van hun werkgever worden bestudeerd. Na verandering van de default ging het percentage deelnemers substantieel omhoog. Soortgelijke plannen zijn herhaald bij vele andere bedrijven en in verschillende landen met vergelijkbaar succes.

Veel landen hebben inmiddels gekozen voor opt-out-pensioenspaarsystemen, zoals Nieuw-Zeeland, Italië en het Verenigd Koninkrijk (Collard, 2012, Rinaldi, 2011 Allen et al., 2018).¹¹ De introductie van opt-outsparen heeft in ieder geval in Nieuw-Zeeland en het Verenigd Koninkrijk geleid tot een flinke toename in het aantal pensioenspaarders en in gemiddelde besparingen. Beide voorbeelden laten ook het belang zien van een goed standaard fonds waarin de pensioengelden worden ingelegd, aangezien deelnemers niet of nauwelijks actieve beleggingskeuzes maken wanneer dat mogelijk is. Het Italiaanse stelsel heeft ook geleid tot meer spaarders,

11 In het Netspar Industry paper '*Choice architecture in the accumulation phase in Anglo Saxon countries*' van Stevens, Bateman, en Patel worden o.a. de keuzearchitectuur van het Verenigd Koninkrijk en Nieuw-Zeeland nader bekeken.

maar de omvang van het effect was teleurstellend. Wellicht werd het spaarplan, met een relatief lage (risicovrije) rente, niet als aantrekkelijk ervaren. Bovendien was het niet echt een opt-outplan, omdat werkgevers van al hun werknemers een formulier moesten inleveren waarop de werknemers aangeven of zij willen meedoen of niet. Dat maakt het eerder een gedwongen keuze dan een opt-outmodel. Dat is niet per se slecht, maar leidt mogelijk wel tot minder deelnemers.¹² De voornaamste reden voor het teleurstellende resultaat echter is waarschijnlijk dat het voor (een deel van de) werkgevers nadelig is als hun werknemers deelnemen; wellicht hebben zij hun werknemers daardoor aangemoedigd niet deel te nemen.

Belangrijk te vermelden is nog dat deze nationale opt-out-pensioenspaarplannen zich, net als de verplichte besparingen in Nederland, alleen op werknemers richten. Werknemers zijn via hun werkgevers makkelijker te bereiken dan zelfstandigen en hun stabielere inkomens maken het bepalen van een default bedrag makkelijker.

Een standaard optie wordt dus vaker gekozen en kan gebruikt worden om mensen een duwtje te geven in de richting van (meer) sparen. Voor pensioensparen betekent een standaard optie echter niet alleen wel of niet sparen, maar ook een standaard spaarbedrag of -percentage. Wat het optimale spaarbedrag is, is een moeilijke beslissing (Choi et al., 2003). Veel van de geïmplementeerde opt-outpensioenplannen richten zich met name op een toename van het aantal spaarders. Om mensen niet af te schrikken werd vaak een relatief laag standaard spaarpercentage gekozen. Daardoor kwamen er wel veel spaarders bij, maar werd er gemiddeld niet altijd veel meer gespaard. Mensen die onder een opt-insysteem een actieve keuze maakten voor een relatief hoog spaarpercentage, spaarden onder het opt-outsysteem minder, wellicht omdat ze het standaard percentage zagen als advies (Benartzi & Thaler, 2004). De keuze voor een hoger percentage zou er echter toe kunnen leiden dat meer mensen er – ondanks de standaard optie – voor kiezen om niet te sparen.

Een hoog default percentage schrikt mensen af, een laag percentage kan leiden tot minder sparen. Een mogelijke oplossing voor dit probleem is automatische escalatie van het spaarbedrag. Daarbij kunnen spaarders beginnen met een laag spaarbedrag, maar worden ze door de keuzearchitectuur verleid om steeds meer te gaan sparen. Omdat het default spaarbedrag over tijd toeneemt, is het gemiddelde spaarpercentage toch hoog.

Het eerste spaarplan met deze eigenschap was het Save More TomorrowTM-plan (Benartzi & Thaler, 2004). In dit plan worden werknemers van een bedrijf aangemoedigd om met sparen te beginnen, maar slechts met een paar procent van hun

12 Zie voor meer discussie over gedwongen keuzes subsectie 4.6.2.

inkomen.¹³ Bij elke loonsverhoging gaat het spaarpercentage omhoog door een groot deel van de loonsverhoging te sparen. Deze escalatie vermijdt twee van de hierboven beschreven gedragseconomische verklaringen voor te weinig sparen:

- 1) Het gaat in tegen de present bias: deelnemers moeten twee toekomstige gebeurtenissen (meer geld mee naar huis bij de toekomstige loonsverhoging of een hoger pensioen) tegen elkaar afwegen in plaats van een gebeurtenis nu en een in de toekomst.
- 2) Het voorkomt verliesaversie: de spaarder verliest op geen enkel moment iets. In plaats daarvan gaat het om een uitruil tussen twee winsten als mogelijk gevolg van de loonsverhoging: meer pensioensparen of meer consumptie.

Deelnemers kunnen op elk moment besluiten minder te sparen of zelfs te stoppen met sparen, maar de default bias zorgt ervoor dat van deze optie nauwelijks gebruik wordt gemaakt. Het feit dat deelnemers op elk moment kunnen uitstappen maakt deelnemen echter wel aantrekkelijker; het geeft de mogelijkheid het spaargedrag aan te passen bij veranderende omstandigheden.

Benartzi en Thaler (2013) stellen dat een succesvol pensioenspaarplan vier elementen moet bevatten:

- 1) de mogelijkheid om uit bruto-inkomen te sparen en belasting uit te stellen
- 2) een opt-outpolicy, in het bijzonder om uitstellen te voorkomen
- 3) een goede standaard beleggingsoptie om te voorkomen dat mensen een moeilijke investeringsbeslissing moeten nemen (en die wellicht weer uitstellen)
- 4) escalatie van het spaarbedrag zoals in het Save More Tomorrow-plan.

De default investeringsoptie is tot dusver niet besproken, maar het belang daarvan kan geïllustreerd worden door ervaringen uit Zweden. Daar werd besloten mensen meer keuzevrijheid te geven door hen een klein deel van hun verplichte pensioenbijdrage in een zelfgekozen investeringsplan te laten inleggen. Financiële instellingen mochten zo veel plannen aanbieden als zij wilden, met als gevolg dat een zeer groot aantal, moeilijk vergelijkbare fondsen beschikbaar was. Dat leidde ertoe dat veel mensen een (ogenschijnlijk) willekeurige keuze maakten of bij de standaard optie bleven. De standaard optie was helaas niet weloverwogen, maar een optie die waarschijnlijk te risicovol was voor de meeste deelnemers (Cronqvist & Thaler, 2004).

13 In sommige geteste varianten was dit een opt-out plan, in andere varianten moesten werknemers actief de keuze maken om deel te nemen, maar werden ze actief uitgenodigd voor een gesprek over hun pensioen en tijdens dat gesprek aangespoord om deel te nemen.

Een laatste onderwerp waarmee rekening moet worden gehouden bij het ontwerpen van een pensioenspaar-keuzearchitectuur is de perceptie van de deelnemers over de keuzearchitectuur. Als deelnemers het gevoel krijgen dat zij gemanipuleerd worden en niet geloven dat de nudge hen de goede richting op duwt, keren zij zich mogelijk actief tegen de standaard optie. Er wordt weleens beargumenteerd dat een nudge effectiever is als mensen niet door hebben dat ze genudged worden, maar Paunov et al. (2018) laten zien dat transparantie de acceptatie van een opt-outsysteem juist vergroot. Daar komt nog bij dat het hierboven genoemde effect dat een standaard optie gezien kan worden als advies alleen kan werken als mensen zich ervan bewust zijn dat de standaard optie weloverwogen is gekozen.

4. Voorstel keuzearchitectuur

Opt-out-pensioenspaarregelingen zijn een effectieve manier om mensen tot sparen aan te zetten. Escalatie kan ervoor zorgen dat die besparingen worden opgeschroefd naar een adequaat niveau. Voor de opt-outregelingen die we hiervoor besproken hebben, is er echter altijd een instantie, over het algemeen de werkgever, die weet hoeveel iemand verdient en die geld kan inhouden. Voor zelfstandigen bestaat zo'n instantie niet. Daarom lijkt de belastingaangifte het enige moment te zijn waarop pensioensparen door zelfstandigen kan worden geïnitieerd. Ten eerste weten we op dat moment (en niet eerder) hoeveel een zelfstandige in het afgelopen jaar heeft verdient. Ten tweede is het doen van aangifte verplicht en kunnen we er zeker van zijn dat de zelfstandige geconfronteerd wordt met de ontwikkelde keuzearchitectuur.

Een alternatief is om het default spaarbedrag niet te laten afhangen van het werkelijke inkomen van de zelfstandige. In dat geval kan slechts een laag bedrag automatisch worden gespaard, aangezien een hoger bedrag onredelijk zou zijn voor iemand met een laag inkomen. Een laag spaarbedrag brengt echter het probleem met zich mee dat het weliswaar tot meer spaarders kan leiden, maar tot minder sparen, zoals geobserveerd door Benartzi en Thaler (2004). Dat probleem speelt hier in het bijzonder. Bij Benartzi en Thaler ging het om een laag spaarpercentage, maar omdat we geen informatie hebben over het inkomen van zelfstandigen kan dat hier niet: het zou dan gaan om een niet al te hoog percentage van een laag inkomen, wat een heel laag percentage voor hoge inkomens zou betekenen.¹⁴

Een ander nadeel van een dergelijk opt-outsysteem zonder spaarmodule is dat we alleen de default als nudge kunnen inzetten en geen gebruik kunnen maken van andere nudges, zoals het geven van informatie of het laten escaleren van het spaarbedrag. Daarom wordt hier aangeraden om een libertair paternalistische spaarkeuzemodule toe te voegen aan het einde van de belastingaangifte, na opgave van gegevens over verdiensten en pensioenbesparingen (bijvoorbeeld door derdepijlerproducten of pensioenreserveringen). De meest eenvoudige optie zou zijn om op basis van de opgegeven inkomsten en besparingen een bedrag toe te voegen aan de

¹⁴ Dit probleem kan ook optreden bij verplicht sparen. In de schildersector nemen zelfstandige schilders verplicht deel aan het sectorpensioenfonds, maar omdat het pensioenfonds het inkomen van zelfstandige schilders niet kent, wordt in principe uitgegaan van een laag inkomen. Alleen als een schilder zelf een hoger pensioenkeuzeloon kiest, legt hij of zij meer in. Eigenlijk is er daardoor dus sprake van een kleine verplichting met daarbovenop een opt-in-uitbreiding.

te betalen belasting en dit bedrag te storten in een pensioenfonds of ander pensioenspaarplan. Ik stel echter een geraffineerdere optie voor waarbij:

- 1) ruimte is voor escalatie van de besparingen
- 2) gebruik wordt gemaakt van additionele gedrag patronen bovenop de default bias om pensioensparen te stimuleren.

De voorgestelde pensioenspaarmodule bestaat uit drie delen. Deel 1 stelt simpelweg een default spaarbedrag voor gebaseerd op de fiscale spaarruimte van de zelfstandige en geeft informatie over de gevolgen hiervan. Als hij of zij ervoor kiest om niet dit voorgestelde bedrag te sparen (opt-out) komen we bij deel 2. In dit deel wordt een lager initieel spaarbedrag voorgesteld en een escalatieschema gepresenteerd van de stijging van het spaarbedrag over de komende vijf jaar. De zelfstandige kan zowel het initiële spaarbedrag als de mate van escalatie aanpassen. Ook kan zij/hij haar/zijn inkomensstijging inschatten, waarna wordt berekend hoeveel bruto-inkomen er voor elk jaar overblijft na het pensioensparen. De zelfstandige kan er ook voor kiezen om in plaats daarvan direct zelf een spaarbedrag te kiezen in deel 3. De drie delen van de module worden hieronder in detail uitgelegd, daarna worden de nudges besproken die in deze keuzearchitectuur verwerkt zijn.

Figuur 1 vat de module samen en de appendix toont schetsen van de drie delen. Om ervoor te zorgen dat zelfstandigen de module daadwerkelijk doorlopen, moeten belastingadviseurs verplicht worden om dit gezamenlijk met hun cliënten te doen.

4.1 Introductie

Voordat zelfstandigen worden geconfronteerd met mogelijke pensioenbesparingen krijgen zij informatie over de module. Op de pagina wordt expliciet gemaakt dat ...:

- 1) ... deze module aan de belastingaangifte is toegevoegd om zelfstandigen te stimuleren meer te sparen voor hun pensioen.
- 2) ... over pensioenbesparingen, in tegenstelling tot andere besparingen, geen vermogensbelasting verschuldigd is.
- 3) ... als de zelfstandige de keuze maakt om nu te sparen, deze besparingen fiscaal behandeld worden alsof er gespaard is in het afgelopen belastingjaar, wat meer ruimte laat voor belastingvrij pensioensparen in de toekomst.

- 4) ... het overeengekomen spaarbedrag in twaalf maandelijkse termijnen wordt afgeschreven¹⁵ – om te beginnen in de maand na het indienen van de aangifte – en wordt ingelegd in het pensioenfonds van de sector¹⁶ waarin de zelfstandige actief is.
- 5) ... er op elk moment, al dan niet tijdelijk, kan worden gestopt met sparen.

4.2 Deel 1

In deel 1 van de module wordt de zelfstandige aangeraden om de volledige jaarruimte te gebruiken. Hiervoor wordt aangedragen dat de jaarruimte geen willekeurig bedrag is, maar dat iemand die de jaarruimte elk jaar volledig gebruikt waarschijnlijk een redelijk pensioen opbouwt. De module laat het te verwachten verschil zien tussen de huidige en maximale besparing voor de opgebouwde pensioenaanspraken op pensioengerechtigde leeftijd. Ook toont de module hoeveel belastingaftrek de zelfstandige hierdoor misloopt. De zelfstandige heeft twee keuzemogelijkheden: het voorgestelde spaarbedrag accepteren of doorgaan naar deel 2.

4.3 Deel 2

In dit deel van de module kan de zelfstandige het spaarplan niet alleen voor dit jaar, maar ook voor de komende vijf jaar bepalen. De module stelt standaard voor om in het eerste jaar de helft van de overgebleven jaarruimte te sparen en vervolgens jaarlijks 2,5 procent van het inkomen méér te sparen, tot maximaal de volledige jaarruimte.

De module geeft weer wat dit spaarplan betekent voor de ontwikkeling van het besteedbaar inkomen na pensioenbesparingen. Daarbij wordt standaard uitgegaan van een inkomensstijging van 3 procent. De zelfstandige kan het initiële spaarbedrag, de toename van het spaarbedrag en de inkomensstijging aanpassen en zien wat de gevolgen zijn van deze aanpassingen. Net als in deel 1 wordt aangegeven wat de

- 15 In het geval dat het gespaarde bedrag een keer niet kan worden afgeschreven van de rekening van de zelfstandige wordt er die maand niet gespaard – het bedrag van die keer wordt later niet alsnog afgeschreven en er wordt geen herinnering gestuurd. Dat beperkt de administratieve belasting, ook voor de Belastingdienst die anders 'schulden' zou moeten innen. Zelfstandigen sparen in tijden van geldnood dus automatisch niet. Zo'n tijdelijke spaarstop is te prefereren boven het wellicht stopzetten van de besparingen door de zelfstandige. Deze regeling geldt ook voor afgesproken besparingen in andere delen van de module.
- 16 In het pensioenakkoord is afgesproken dat zelfstandigen meer toegang krijgen tot de tweede pijler. Het lijkt erop dat het voor de meeste zelfstandigen zal gaan om de sector waarin zij werkzaam zijn, met speciale regelingen voor zelfstandigen die in meerdere sectoren actief zijn. In sectie 4.5 wordt de keuze voor het sectorpensioenfonds als bestemming voor het gespaarde geld verder besproken.

gevolgen zijn voor de opgebouwde pensioenaanspraken op pensioengerechtigde leeftijd en hoeveel belastingaftrek op dit moment wel en niet gebruikt wordt.

Als zelfstandigen, eventueel na aanpassingen, instemmen met een spaarplan, komen we daar de volgende vijf jaar in principe niet op terug, tenzij zij expliciet aangeven zich niet aan het spaarplan te willen houden (opt-out); dat kan met een formulier of door dat expliciet aan te geven bij een volgende belastingaangifte. Zij worden hiervan op de hoogte gesteld als zij het plan accepteren. Als zelfstandigen geen vijfjarig spaarplan willen aangaan, kunnen zij ervoor kiezen om door te gaan naar deel 3.

4.4 Deel 3

In dit deel moeten zelfstandigen direct zelf een spaarbedrag kiezen, simpelweg door een bedrag in te vullen. Dit bedrag wordt wederom in twaalf gelijke termijnen afgeschreven. Wanneer de zelfstandige op deze pagina komt is de overgebleven jaarruimte – de default uit deel 1 – al ingevuld als spaarbedrag, maar elk ander (lager) bedrag kan worden ingevoerd. Een zelfstandige die niet (extra) wil sparen kan €0,- invullen. Ook in dit deel wordt weer aangegeven wat de gevolgen zijn voor de opgebouwde pensioenaanspraken op pensioengerechtigde leeftijd en hoeveel belastingaftrek nu wel en niet gebruikt wordt.

4.5 Fondskeuze

Onafhankelijk van het spaarbedrag moet er bepaald worden wat er met dit geld gebeurt. Er zijn een aantal voor de hand liggende opties:

- 1) een traditioneel pensioenfonds in de sector waarin de zelfstandige werkzaam is en/of waar zij of hij reeds heeft ingelegd;
- 2) een zelfstandigenpensioenfonds (Van der Lecq & Oerlemans, 2009) in de vorm van een algemeen pensioenfonds (APF) of premie pensioeninstelling (PPI);
- 3) een individueel spaarproduct.

Momenteel is in de meeste gevallen alleen een individueel spaarproduct mogelijk¹⁷, maar in het recent gesloten pensioenakkoord is afgesproken dat zelfstandigen de mogelijkheid krijgen om deel te nemen aan het pensioenfonds van de sector waarin zij werkzaam zijn. Voor zelfstandigen die actief zijn in meerdere sectoren wordt een APF of PPI speciaal voor zelfstandigen genoemd als nieuw te ontwikkelen optie. Hoe

¹⁷ Zelfstandigen die als werknemer aangesloten waren bij een fonds kunnen in veel sectoren blijven deelnemen aan dat fonds als zij daar direct voor kiezen nadat zij als werknemer stoppen en als zelfstandige aan de slag gaan.

de toegang tot sectorpensioenfondsen en de nieuw te ontwikkelen APF en PPI er precies uit gaan zien, is nog niet zeker. Het kabinet heeft zich echter gecommitteerd aan het openstellen van de tweede pijler voor zelfstandigen. Hoewel de details niet bekend zijn, lijkt het erop dat elke zelfstandige toegang krijgt tot één pensioenfonds, afhankelijk van de sector of sectoren waarin zij of hij werkzaam is. Dat fonds is daarmee de meest voor de hand liggende bestemming voor de spaargelden. Collectieve regelingen hebben bovendien het voordeel van lagere (want gedeelde) kosten en risicodeling.

Het pensioenakkoord heeft niet alleen de toegankelijkheid van tweedepijlerfondsen uitgebreid voor zelfstandigen, maar heeft deelname ook aantrekkelijker gemaakt, in ieder geval voor bepaalde groepen. Dat komt met name door het loslaten van de doorsneepremie en een aantal andere vormen van solidariteit. Door die wijzigingen zijn pensioenaanspraken direct te koppelen aan de individuele deelnemer en alleen afhankelijk van de ingelegde premie. Dat maakt inzichtelijker voor de deelnemer hoeveel pensioen wordt opgebouwd én maakt het mogelijk om elk gewenst bedrag in te leggen. Het loslaten van vormen van solidariteit vermindert bovendien avers selectie-problemen (waarbij zelfstandigen die denken geen baat te hebben bij die solidariteit minder voordeel hebben van deelname).

Ook na het pensioenakkoord bevatten sectorpensioenfondsen nog vormen van solidariteit, met name in de uitkeringsfase en door de aanwezigheid van nabestaandenpensioenen. Daar hebben deelnemers met partner, die verwachten relatief lang te leven, relatief voordeel bij. Een avers selectie-probleem blijft hierdoor bestaan. Niet voor alle zelfstandigen is deelnemen aan een tweedepijlerfonds daarom de beste optie. Dat kan een argument zijn om de via de spaarmodule toegezegde besparingen niet in te leggen in een dergelijk fonds. De aanwezigheid van solidariteit kan echter juist ook reden zijn om deze fondsen aan te bevelen. Een fonds zal immers de default optie moeten zijn¹⁸ en het is niet onredelijk om in dat geval de voorkeur te geven aan de maatschappelijk meest gewenste optie, zeker als deze optie in de meeste gevallen ook individueel de beste optie is.¹⁹

In het geval dat de zelfstandige de kans heeft om te kiezen in welk tweedepijlerfonds zijn of haar pensioenbesparingen worden ingelegd, is het goed als de

18 We kunnen hier spreken van een default omdat zelfstandigen de mogelijkheid behouden om niet te sparen via de spaarmodule, maar zelf hun pensioen te regelen.

19 Nudges die meer in het maatschappelijke dan individuele belang zijn worden al veel toegepast, denk aan opt-out bij orgaandonatie (Shepherd, O'Carroll, & Ferguson, 2014) of informatie over watergebruik van anderen om het eigen watergebruik te verminderen (Brent, Cook, & Olsen, 2015).

module deze keuze incorporeert. Niet alleen geeft dat de zelfstandige meer kans om haar of zijn werkelijke voorkeuren tot uiting te brengen, ook kan de mogelijkheid om te kiezen voor een gewenst fonds de spaarbereidheid vergroten – dit wanneer een zelfstandige een sterke voorkeur heeft voor één fonds boven een ander fonds. Fondskeuze moet daarom aan het begin van de pensioenspaarmodule worden aangeboden. Op dit moment echter gaat de module ervan uit dat elke zelfstandige toegang heeft tot één tweedepijlerfonds.

Hoewel een tweedepijlerfonds een aantrekkelijke spaaroptie is voor veel (waarschijnlijk de meeste) zelfstandigen is een individueel derdepijlerproduct ook een mogelijke investering voor besparingen die via de spaarmodule zijn ingelegd. Dit brengt echter problemen met zich mee. Er zijn veel verschillende spaarproducten en welk product aanbeveling verdient is niet evident en afhankelijk van de omstandigheden en voorkeuren van de zelfstandige. Bovendien is het niet toegestaan voor de overheid om de ene financiële dienstverlener te bevoordelen boven een andere. Er is daarom voor gekozen geen derdepijlerpensioenproducten op te nemen in de module.

4.6 Nudges

De hierboven geschetste spaarmodule maakt net als het befaamde Save More Tomorrow™-plan waarop het geïnspireerd is, gebruik van meerdere gedragsregelmatigheden om zelfstandigen tot sparen te stimuleren. Met zogenoemde nudges worden biases tegengegaan of wordt (meer) sparen aantrekkelijker gemaakt. Hieronder worden de verschillende nudges besproken.

4.6.1 Informatie

In hun boek 'Nudge' gaven Thaler en Sunstein (2008) al aan dat in veel gevallen het geven van informatie of de manier waarop die gepresenteerd is een effectieve manier is om mensen betere keuzes te laten maken. In deze module krijgen zelfstandigen informatie over hun huidige besparingen en hoe die zich verhouden tot pensioenbesparingen van werknemers, de belastingvoordelen van pensioensparen en de gevolgen van sparen voor het opgebouwde pensioen. Dat laatste is in het bijzonder van belang, omdat mensen – doordat ze het effect van rente op rente onderschatten – onderschatten tot hoeveel extra pensioen sparen leidt. Ook de belastingvoordelen van pensioensparen zijn lang niet bij iedereen bekend. Vergelijkingen met de besparingen van een werknemer kunnen een norm zetten (Goldstein, Cialdini, & Griskevicius, 2008) en fungeren als sociale vergelijking die zelfstandigen aanzet tot sparen om niet achter te blijven bij een vergelijkbare werknemer (Bartke, Friedl, Gelhaar, & Reh, 2017).

4.6.2 Default bias

De waarschijnlijk meest gebruikte nudge is het veranderen van de standaard of default optie. Aangezien zelfstandigen op dit moment niet sparen tenzij zij daar expliciet *wel* voor kiezen, is niet-sparen hun default. Deel 1 van de module draait dat om door maximaal sparen juist tot default te maken, *tenzij* de zelfstandige daar expliciet vanaf ziet. Zoals besproken in sectie 3 is het veranderen van de default van niet deelnemen naar wel deelnemen de meest gebruikte nudge om tot pensioen-sparen te stimuleren. In tegenstelling tot veel bestaande pensioenkeuzearchitecturen is het default spaarbedrag in deze module relatief hoog. Dat kan ertoe leiden dat relatief veel zelfstandigen deze default niet volgen.

Er zijn vier redenen om toch te kiezen voor dit (hoge) default bedrag:

- 1) Deze default is wellicht hoog in de ogen van veel zelfstandigen, maar het is desalniettemin het spaarbedrag dat tot een redelijke vervangingsratio leidt en daarmee een redelijk advies. Een lager default spaarbedrag kan worden gezien als advies om niet méér te sparen en kan daardoor juist leiden tot te weinig sparen (Madrian & Shea, 2001).
- 2) Deze default is geen (ogenschijnlijk) willekeurig gekozen getal, maar gebaseerd op bestaande (belasting)regels. Het wordt daardoor wellicht gezien als een acceptabeler bedrag en als advies eerder serieus genomen dan een willekeurig ander bedrag.
- 3) Een hoge default zorgt ook voor een hoog referentiepunt en een hoge anchor.²⁰ De voordelen daarvan worden in secties 4.6.5, 4.6.6 en 4.6.7 besproken.
- 4) Deel 2 van de module zet een nieuwe, lagere default voor zelfstandigen die de (hoge) default van deel 1 afwijzen, wat het nadeel van een hoge default beperkt.

Beginnen met een hoge default om vervolgens een lagere default met escalatie van het spaarbedrag voor te stellen, is vergelijkbaar met het Save More Tomorrow™-programma (Benartzi & Thaler, 2004). In bepaalde applicaties van dat programma gaf een financieel adviseur een persoonlijk spaaradvies. Alleen als deelnemers aangaven dat zij het geadviseerde spaarbedrag erg hoog vonden, bood de adviseur aan om met een lager spaarbedrag te beginnen om dat in de toekomst verder te verhogen. Delen 1 en 2 van de hier voorgestelde pensioenspaarmodule volgt een soortgelijke structuur, maar dan zonder tussenkomst van een financieel adviseur.

²⁰ De effecten van een referentiepunt en een anchor zijn gerelateerd aan het default effect, maar conceptueel verschillend.

In tegenstelling tot andere opt-out-pensioenplannen moeten zelfstandigen in de spaarmodule 'ja' zeggen tegen het default spaarbedrag. Het is niet zo dat zelfstandigen automatisch sparen als zij niet van zich laten horen. Ook dat kan ertoe leiden dat mensen deze default minder vaak volgen dan die in andere opt-outplannen. Eigenlijk is er daarmee eerder sprake van een gedwongen keuze dan van een opt-outspaarplan. Zoals in sectie 2.2 uiteengezet is het voor zelfstandigen niet altijd optimaal om (veel) te sparen voor hun pensioen. Het is dan ook niet evident dat een puur opt-outsysteem optimaal is, omdat het er ook voor kan zorgen dat zelfstandigen uit onachtzaamheid tegen hun voorkeuren en/of belangen in toch sparen. Dergelijk ongewenst sparen kan ertoe leiden dat de weerstand tegen het opt-outsysteem toeneemt. Voor belangrijke beslissingen, waarbij het niet evident is dat er voor iedereen een juiste keuze is, bepleiten ook Thaler en Sunstein (2008) een bewuste keuze in plaats van een automatische default.²¹

4.6.3 Tegengaan van uitstelgedrag

Wellicht de belangrijkste manier waarop de module uitstelgedrag tegengaat, is door zelfstandigen expliciet te confronteren met de keuze om te sparen voor hun pensioen. Het indienen van de belastingaangifte heeft een harde deadline en voor die tijd moet ook de beslissing over pensioensparen zijn gemaakt. Dat dwingt zelfstandigen om een bewuste keuze te maken en voorkomt het keer op keer uitstellen van de taak om te bepalen hoeveel zij dit jaar willen sparen (zie sectie 2.3.1).

Door te benadrukken dat dit het laatste moment is waarop een besparing fiscaal in het belastingjaar van aangifte kan vallen, wordt de urgentie om nu een goede keuze te maken versterkt. Wel is hiervoor een wetswijziging nodig, zodat besparingen via deze module op een coulantere manier kunnen worden behandeld. Omdat daarmee de fiscale ondersteuning van pensioensparen voor zelfstandigen feitelijk (iets) wordt uitgebreid, kan zo'n wetswijziging er ook toe leiden dat zelfstandigen (nog) positiever tegen de pensioenspaarmodule aankijken. Omdat het al mogelijk is om de jaarruimte zeven jaar mee te nemen, maakt het in de praktijk weinig uit dat besparingen vanuit de module theoretisch fiscaal aantrekkelijker worden behandeld.

²¹ Thaler en Sunstein pleiten er bijvoorbeeld voor om de keuze om orgaandonor te worden voor te leggen als mensen hun rijbewijs verlengen, waarbij het verplicht is met ja of nee te antwoorden. In de ogen van Thaler en Sunstein gaat het hier om een morele keuze die voor het individu geen evident betere optie heeft. Hoewel het voor de maatschappij duidelijk is dat donor worden aantrekkelijk is, dient een keuzearchitect die wil handelen naar de principes van libertair paternalisme keuzes te promoten die beter zijn voor de beslisser, niet voor de maatschappij.

4.6.4 *Tegengaan van present bias*

Present bias is de oorzaak van het hierboven al behandelde uitstelgedrag, maar heeft zoals in sectie 2.3.1 beschreven ook een directer effect op pensioensparen: consumptie *nu* krijgt onevenredig veel gewicht ten opzichte van consumptie in de toekomst. De pensioenspaarmodule probeert daarom zoveel mogelijk alle besparingen naar de toekomst te verplaatsen; het eerste spaarbedrag wordt zodoende niet direct, maar pas de volgende maand afgeschreven. Deel 2 van de module gaat daarin verder door slechts een redelijk laag initieel spaarbedrag voor te stellen dat in volgende jaren (flink) omhoog gaat. De afweging wordt dan: consumptie volgend jaar of consumptie na pensioen – dus tussen twee momenten in de toekomst – wat heel anders is dan een afweging tussen nu en een moment in de toekomst.

4.6.5 *Verliesaversie*

Zoals besproken in sectie 2.3.1 zorgt verliesaversie ervoor dat sparen onaantrekkelijk lijkt: je verliest nu om er later op vooruit te gaan. De hier voorgestelde pensioenspaarmodule benadrukt dat weinig sparen (ook) verliezen met zich meebrengt. Ten eerste laat het zien hoeveel belastingaftrek de zelfstandige misloopt door minder dan haar/zijn jaarruimte te sparen. Ten tweede toont het hoeveel minder pensioen er wordt opgebouwd. Feitelijk gaat het hier om het veranderen van het referentiepunt. Waarbij in een opt-insysteem de situatie zonder sparen het referentiepunt is, benadrukt de module dat je het ook andersom kunt bekijken: minder sparen levert je nu weliswaar meer besteedbaar inkomen op, maar kost je belastingaftrek en pensioenopbouw.

De escalatie van het sparen in deel 2 van de module zorgt ervoor dat de verliesaversie die sparen met zich meebrengt wordt weggenomen of beperkt. De escalatie stelt immers voor om het spaarbedrag met 2,5 procent van het inkomen te laten toenemen, maar gaat ervan uit dat het inkomen met 3 procent toeneemt. Als deze aanname over inkomensstijging klopt, gaat de zelfstandige er per saldo alsnog elk jaar op vooruit. Zelfstandigen kunnen hun te verwachten inkomensgroei zelf aanpassen zodat ze de gevolgen van verschillende spaarplannen kunnen bekijken. Zoals besproken in sectie 2.3.2 is het niet onaannemelijk dat zelfstandigen hun toekomstige inkomensgroei overschatten en daarom wellicht ook bereid zijn om meer te sparen in toekomstige jaren dan zij anders zouden hebben gedaan. Met als mogelijk gevolg dat zij in de toekomst minder direct besteedbaar inkomen overhouden dan verwacht. Het staat hen dan uiteraard vrij om alsnog minder te sparen, maar de kans is groot dat veel zelfstandigen toch vasthouden aan de afgesproken escalatie, aangezien afzien van het spaarplan een actieve keuze vergt. Zelfoverschatting kan helpen om sparen in de toekomst te stimuleren.

4.6.6 *Compromis*

Zoals besproken in sectie 4.6.2 is het niet onwaarschijnlijk dat redelijk veel zelfstandigen 'nee' zullen zeggen tegen de (hoge) default optie. Maar zelfs voor hen kan de aanwezigheid van de default leiden tot het eerder accepteren van het plan dat wordt aangeboden in deel 2. Niet alleen leidt de hoge default tot een hoog referentiepunt, het zorgt er ook voor dat het escalatieplan in deel 2 een soort compromiskeuze wordt tussen het accepteren van de default en niet-sparen. Als de module het escalatiespaarplan direct zou aanbieden, zou dat wellicht toch worden gezien als een behoorlijk hoog spaarbedrag. Na het zien van de hoge default in deel 1 valt het in vergelijking echter wel mee. Onderzoek, bijvoorbeeld door Simonson (1989), maakt duidelijk dat opties die als compromis worden gepresenteerd inderdaad vaker worden gekozen.

4.6.7 *Anchoring*

Anchoring is het effect dat optreedt als mensen een numeriek antwoord moeten geven op een vraag en zij daarbij beïnvloed worden door getallen waarmee ze recent zijn geconfronteerd, zelfs wanneer deze getallen evident niets met de vraag te maken hebben (Tversky & Kahneman, 1974, Furnham & Chu Boo, 2011). Is het getal hoger, dan zal het antwoord ook hoger zijn. Dit effect wordt zichtbaar als mensen antwoord moeten geven op een vraag met een correct numeriek antwoord, bijvoorbeeld de afstand tussen twee steden, maar bijvoorbeeld ook als zij moeten aangeven hoeveel ze bereid zijn te betalen voor een consumptiegoed (Ariely, Loewenstein, & Prelec, 2003).

Binnen de pensioenspaarmodule speelt anchoring vooral een rol in deel 3, waar zelfstandigen uitkomen die 'nee' gezegd hebben tegen zowel het default spaarbedrag als het escalerende spaarplan. Zij kunnen in deel 3 zelf expliciet aangeven hoeveel zij willen sparen; 0 euro is mogelijk, maar aanbeland op deze pagina is het default bedrag uit deel 1 ingevuld. Omdat zij dit bedrag al overwogen hebben in deel 1, is de vraag in deel 3 dus eigenlijk impliciet: hoeveel minder dan het default bedrag wilt u sparen? Het default bedrag fungeert hierdoor als een anchor. Een hoge anchor, zoals het gekozen default bedrag, zal volgens het anchoring-effect leiden tot een hoger antwoord. Omdat het hier niet gaat om een willekeurig getal, maar om een expliciet en beargumenteerd advies van experts, is het zelfs mogelijk dat het anchoring-effect nog wordt versterkt (Wegener, Petty, Blankenship, & Detweiler-Bedell, 2010). Het doel is dat zelfs zelfstandigen die 'nee' zeggen in deel 1 en deel 2 van de module door dit anchoring-effect alsnog een redelijk bedrag gaan sparen.

5. Conclusie

De cijfers in dit paper geven duidelijk aan dat Nederlandse zelfstandigen beduidend minder sparen dan werknemers. De besparingen van zelfstandigen lijken gemiddeld ook onvoldoende om na pensionering een gewenst inkomensniveau te bereiken. Een overzicht van de gedragseconomische literatuur laat zien dat het aannemelijk is dat deze lage besparingen geen rationele keuze zijn, maar het gevolg zijn van present bias: een te groot gewicht hangen aan het heden. Daarmee lijken er voldoende redenen aanwezig om zelfstandigen tot meer sparen te stimuleren.

De rationele verklaringen die in dit paper besproken worden, laten echter zien dat zelfstandigen goede redenen kunnen hebben om minder of anders te sparen dan werknemers. Op geaggregeerd niveau lijken die redenen niet te kunnen verklaren waarom zelfstandigen minder sparen, maar laten ze wel zien dat als we alle zelfstandigen gedwongen zouden laten sparen, dat voor individuele zelfstandigen negatief kan uitpakken. Dat geeft argumenten om zelfstandigen vrij te laten om hun eigen pensioenspaarquote te bepalen.

Libertair paternalisme biedt de mogelijkheid om sparen te stimuleren zonder de keuzevrijheid te beperken, wat gezien de twee voorgaande alinea's de optimale route lijkt. Geïnspireerd door eerder onderzoek en voorbeelden van libertair paternalistisch beleid in andere landen wordt in dit paper een keuzearchitectuur voorgesteld. Het voorstel behelst dat zelfstandigen, bij het invullen van hun belastingaangifte, geconfronteerd worden met een pensioenspaarmodule. Deze module zet eerst een hoog default spaarbedrag – gelijk aan het verschil tussen de reeds gedane besparingen en de jaarruimte. Zelfstandigen die deze optie afwijzen krijgen het voorstel voor een half zo hoog initieel spaarbedrag dat in volgende jaren omhoog gaat. Zowel het initiële bedrag als de stijging kunnen worden aangepast. Zelfstandigen die dat afwijzen, wordt gevraagd expliciet te kiezen hoeveel zij willen sparen.

De module maakt gebruik van een set nudges die zelfstandigen gezamenlijk een duwtje in de richting van meer sparen geven.

Er zijn aanpassingen mogelijk aan de pensioenspaarregels die de spaarbereidheid van zelfstandigen verder kunnen verhogen. Bijvoorbeeld de mogelijkheid om in bepaalde omstandigheden geld te onttrekken aan hun pensioenbesparingen kan sparen aantrekkelijker maken; met het oog op de fluctuaties van de inkomens van zelfstandigen en de noodzaak om soms in het eigen bedrijf te investeren, kan zo'n aanpassing van groot belang zijn. Omdat dit verder gaat dan libertair paternalisme – de financiële gevolgen van sparen veranderen substantieel – en er aanzienlijke wetswijzigingen voor nodig zijn, gaat dit paper daarop niet nader in. De focus op sparen

betekent ook dat keuzes in de opnamefase van het pensioen buiten beschouwing zijn gelaten.

Hoewel de voorgestelde keuzearchitectuur is ontwikkeld met het oog op zelfstandigen kan de module ook worden aangeboden aan werknemers die minder sparen dan hun jaarruimte. Bovendien zou een soortgelijke module gebruikt kunnen worden voor andere situaties waarin de overheid bepaald gedrag met belastingvoordelen wil stimuleren, maar waarvan mensen, bijvoorbeeld door uitstelgedrag, onvoldoende gebruikmaken. Denk aan uitgaven aan liefdadigheid of het investeren in groene beleggingsfondsen.

References

- Alessie, R., Van Rooij, M., & Lusardi, A. (2011). Financial literacy and retirement preparation in the Netherlands. *Journal of Pension Economics and Finance*, 10(4), 527–545. <https://doi.org/10.1017/S1474747211000461>
- Allen, L., Hodges, M., Kreitmair, N., Leitch, M., Lynch, F., Pearson, L., Rees, J., Stack, S. (2018). *Automatic Enrolment evaluation report 2018*. Retrieved from <https://www.gov.uk/government/publications/automatic-enrolment-evaluation-report-2018>
- Ariely, D., Loewenstein, G., & Prelec, D. (2003). 'Coherent Arbitrariness': Stable Demand Curves Without Stable Preferences. *The Quarterly Journal of Economics*, 118(1), 73–106. <https://doi.org/10.1162/00335530360535153>
- Bangma, K., Mastrogiacomo, M., & Dillingh, R. (2014). *Een pensioenregeling voor zelfstandigen: De voor- en nadelen van opt-in* (NEA paper No. 57).
- Barsky, R. B., Juster, F. T., Kimball, M. S., & Shapiro, M. D. (1997). Preference Parameters and Behavioral Heterogeneity: An Experimental Approach in the Health and Retirement Study. *The Quarterly Journal of Economics*, 112(2), 537–579. <https://doi.org/10.1162/00335539755280>
- Bartke, S., Friedl, A., Gelhaar, F., & Reh, L. (2017). Social comparison nudges – Guessing the norm increases charitable giving. *Economics Letters*, 152, 73–75. <https://doi.org/10.1016/J.ECONLET.2016.12.023>
- Benartzi, S., & Thaler, R. (2004). Save more tomorrow: Using behavioral economics to increase employee saving. *Journal of Political Economy*, Vol.112, No.1, Pp.5164–5187, February 2004.
- Benartzi, Shlomo, & Thaler, R. H. (2013). Behavioral Economics and the Retirement Savings Crisis. *Science*, 339(6124), 1152 LP – 1153. Retrieved from <http://science.sciencemag.org/content/339/6124/1152.abstract>
- Beshears, J., Choi, J. J., Laibson, D., & Madrian, B. C. (2009). The Importance of Default Options for Retirement Saving Outcomes. *Social Security Policy in a Changing Environment*. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226076508.003.0006>
- Bonenkamp, J., Meijdam, L., Ponds, E., & Westerhout, E. (2011). *Het pensioenfonds van de toekomst: risicodeling en keuzevrijheid*. Retrieved from https://www.netspar.nl/assets/uploads/NEA_44_WEB.pdf
- Brent, D. A., Cook, J. H., & Olsen, S. (2015). Social Comparisons, Household Water Use, and Participation in Utility Conservation Programs: Evidence from Three Randomized Trials. *Journal of the Association of Environmental and Resource Economists*, 2(4), 597–627. <https://doi.org/10.1086/683427>
- Bruggen, E., & Knoef, M. (2017). Pensioen: de beperkte aandacht voor sparen voor later. In R. Dur (Ed.), *Preadviezen 2017* (p. 9). Amsterdam. <https://doi.org/10.1007/511947-009-0181-3>
- Bucher-Koenen, T., & Lusardi, A. (2011). Financial literacy and retirement planning in Germany. *Journal of Pension Economics and Finance*, 10(04), 565–584. <https://doi.org/10.1017/S1474747211000485>
- Carroll, C. D. (1994). How does Future Income Affect Current Consumption? *The Quarterly Journal of Economics*, 109(1), 111–147. <https://doi.org/10.2307/2118430>
- Cassar, G. (2009). Are individuals entering self-employment overly optimistic? An empirical test of plans and projections on nascent entrepreneur expectations. *Strategic Management Journal*, 31(8), n/a–n/a. <https://doi.org/10.1002/smj.833>
- Choi, J. J., Laibson, D., Madrian, B. C., & Metrick, A. (2003). Optimal defaults. *American Economic Review*, 180–185.

- Collard, S. (2012). Workplace Pension Reform: Lessons from Pension Reform in Australia and New Zealand. *Social Policy and Society*, 12(01), 123–134. <https://doi.org/10.1017/s1474746412000474>
- Colombier, N., Boemont, L. D., Lohéac, Y., & Masclet, D. (2008). Risk aversion: an experiment with self-employed workers and salaried workers. *Applied Economics Letters*, 15(10), 791–795. <https://doi.org/10.1080/13504850600749149>
- Coyle, D. (2017). Precarious and Productive Work in the Digital Economy. *National Institute Economic Review*, 240(1), R5–R14. <https://doi.org/10.1177/002795011724000110>
- Cramer, J. S., Hartog, J., Jonker, N., & Van Praag, C. M. (2002). Low risk aversion encourages the choice for entrepreneurship: an empirical test of a truism. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 48(1), 29–36. [https://doi.org/10.1016/S0167-2681\(01\)00222-0](https://doi.org/10.1016/S0167-2681(01)00222-0)
- Cronqvist, H., & Thaler, R. H. (2004). Design Choices in Privatized Social-Security Systems: Learning from the Swedish Experience. *The American Economic Review*, 94(2), 424–428. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/3592922>
- Ćumurović, A., & Hyll, W. (2018). Financial Literacy and Self-Employment. *Journal of Consumer Affairs*. <https://doi.org/10.1111/joca.12198>
- de Bresser, J., & Knoef, M. (2015). Can the Dutch meet their own retirement expenditure goals? *Labour Economics*, 34(January 2013), 100–117. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2015.03.014>
- Di Mauro, C., & Musumeci, R. (2011). Linking risk aversion and type of employment. *The Journal of Socio-Economics*, 40(5), 490–495. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2010.12.001>
- DNB. (2018, August). Sterke inkomensstijging voor conjunctuurgevoelige zelfstandigen. *DNBulletin*. Retrieved from <https://www.dnb.nl/nieuws/nieuwsoverzicht-en-archieef/DNBulletin2018/dnb378288.jsp#>
- Fisher, P. J., & Montalto, C. P. (2011). Loss Aversion and Saving Behavior: Evidence from the 2007 U.S. Survey of Consumer Finances. *Journal of Family and Economic Issues*, 32(1), 4–14. <https://doi.org/10.1007/s10834-010-9196-1>
- Furnham, A., & Chu Boo, H. (2011). A literature review of the anchoring effect. *Journal of Socio-Economics*, 40, 35–42. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2010.10.008>
- Giesen, J. C. A. H., Geyskens, K., Goukens, C., & Havermans, R. C. (2013). Changing the default. How to promote healthier food choices. *Appetite*, 71, 475. <https://doi.org/10.1016/J.APET.2013.06.026>
- Goda, G. S., Levy, M., Manchester, C. F., Sojourner, A., & Tasoff, J. (2015). *The Role of Time Preferences and Exponential-Growth Bias in Retirement Savings*. National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w21482>
- Goldstein, N. J., Cialdini, R. B., & Giskevicius, V. (2008). A Room with a Viewpoint: Using Social Norms to Motivate Environmental Conservation in Hotels. *Journal of Consumer Research*, 35(3), 472–482. <https://doi.org/10.1086/586910>
- Hanna, S. D., Kim, K. T., & Chen, S. C.-C. (2016). Retirement Savings. In *Handbook of Consumer Finance Research* (pp. 33–43). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-28887-1_3
- Hartog, J., Ferrer-i-Carbonell, A., & Jonker, N. (2002). Linking Measured Risk Aversion to Individual Characteristics. *Kyklos*, 55(1), 3–26. <https://doi.org/10.1111/1467-6435.00175>
- Hollands, G. J., Shemilt, I., Marteau, T. M., Jebb, S. A., Kelly, M. P., Nakamura, R., Suhrcke, M., Ogilvie, D. (2013). Altering micro-environments to change population health behaviour: towards an evidence base for choice architecture interventions. *BMC Public Health*, 13(1), 1218. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-13-1218>
- Invernizzi, A. C., Menozzi, A., Passarani, D. A., Patton, D., & Viglia, G. (2016). Entrepreneurial overconfidence and its impact upon performance. *International Small Business Journal*, 026624261667844. <https://doi.org/10.1177/0266242616678445>

- Johnson, E J, & Goldstein, D. (2003). Do defaults save lives? *Science*, 302(5649), 1338.
- Johnson, Eric J., Hershey, J., Meszaros, J., & Kunreuther, H. (1993). Framing, probability distortions, and insurance decisions. *Journal of Risk and Uncertainty*, 7(1), 35–51.
<https://doi.org/10.1007/BF01065313>
- Knoef, M., Been, J., Alessie, R., Caminada, K., Goudswaard, K., & Kalwij, A. (2016). Measuring retirement savings adequacy: Developing a multi-pillar approach in the Netherlands. *Journal of Pension Economics and Finance*, 15(1), 55–89. <https://doi.org/10.1017/S1474747214000341>
- Laibson, D. (1998). Life-cycle consumption and hyperbolic discount functions. *European Economic Review*, 42(3–5), 861–871. [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(97\)00132-3](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(97)00132-3)
- Lecq, F. van der, & Oerlemans, A. (2009). *Zelfstandigen zonder pensioen* (NEA Papers No. 24).
- Lever, M., & Cox, R. (2015). *Internationale vergelijking van pensioenstelsels: Denemarken, Zweden, Chili en Australië*. Den Haag. Retrieved from <https://www.cpb.nl/publicatie/internationale-vergelijking-van-pensioenstelsels-denemarken-zweden-chili-en-australie>
- Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2007). Baby Boomer retirement security: The roles of planning, financial literacy, and housing wealth. *Journal of Monetary Economics*, 54(1), 205–224.
<https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2006.12.001>
- LUSARDI, A., & MITCHELL, O. S. (2011). Financial literacy and retirement planning in the United States. *Journal of Pension Economics and Finance*, 10(04), 509–525. <https://doi.org/10.1017/S147474721100045X>
- Madrian, B. C., & Shea, D. F. (2001). The Power of Suggestion: Inertia in 401(k) Participation and Savings Behavior. *The Quarterly Journal of Economics*, 116(4), 1149–1187. <https://doi.org/10.1162/003355301753265543>
- O'Donoghue, T., & Rabin, M. (2001). Choice and Procrastination. *The Quarterly Journal of Economics*, 116(1), 121–160. <https://doi.org/10.1162/003355301556365>
- O'Donoghue, Ted, & Rabin, M. (1999). Doing It Now or Later. *The American Economic Review*, 89(1), 103–124. <https://doi.org/10.2307/116981>
- Paunov, Y., Wanke, M., & Vogel, T. (2018). Transparency effects on policy compliance: disclosing how defaults work can enhance their effectiveness. *Behavioural Public Policy*, 1–22.
<https://doi.org/10.1017/bpp.2018.40>
- Rinaldi, A. (2011). Auto-Enrolment in Private, Supplementary Pensions in Italy. *Improving Financial Education Efficiency*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264108219-9-en>
- Rubinstein, A. (2006). Dilemmas of an Economic Theorist. *Econometrica*, 74(4), 865–883.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-0262.2006.00689.x>
- Samuelson, W., & Zeckhauser, R. (1988). Status quo bias in decision making. *Journal of Risk and Uncertainty*, 1(1), 7–59.
- SER. (2019). *Naar een nieuw pensioenstelsel*. Den Haag.
- Shepherd, L., O'Carroll, R. E., & Ferguson, E. (2014). An international comparison of deceased and living organ donation/transplant rates in opt-in and opt-out systems: a panel study. *BMC Medicine*, 12(1), 131. <https://doi.org/10.1186/s12916-014-0131-4>
- Simonson, I. (1989). Choice Based on Reasons: The Case of Attraction and Compromise Effects. *Journal of Consumer Research*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.2307/2489315>
- Thaler, R H, & Sunstein, C. R. (2003). Libertarian paternalism. *American Economic Review*, 175–179.
- Thaler, R H, & Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. Yale Univ Pr.
- Thaler, Richard H., & Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth and Happiness*. London etc.: Penguin Books.

- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science (New York, N.Y.)*, 185(4157), 1124–1131. <https://doi.org/10.1126/science.185.4157.1124>
- Tversky, Amos, & Kahneman, D. (1991). Loss Aversion in Riskless Choice: A Reference-Dependent Model. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(4), 1039–1061. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2937956>
- Van der Schors, A., & Groen, A. (2018). *Rondkomen na pensionering, nu en in de toekomst*. Utrecht.
- Verbiest, S., & Smulders, P. (2018). Een eerste verkenning van platform-zzp'ers. *ESB*, 103(47685), 38–41.
- Wegener, D. T., Petty, R. E., Blankenship, K. L., & Detweiler-Bedell, B. (2010). Elaboration and numerical anchoring: Implications of attitude theories for consumer judgment and decision making. *Journal of Consumer Psychology*, 20(1), 5–16. <https://doi.org/10.1016/J.JCPS.2009.12.003>
- Zeldes, S. P. (1989). Optimal Consumption with Stochastic Income: Deviations from Certainty Equivalence. *The Quarterly Journal of Economics*, 104(2), 275. <https://doi.org/10.2307/2937848>
- Zwinkels, W., Knoef, M. G., Been, J., Caminada, K., Goudswaard, K. P., & Vakken, I. F. en E. (2017). Zicht op ZFP pensioen. *Netspar Industry Paper Series: Design Paper*. Retrieved from <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/57524>
- ZFP Nederland Zelfstandigen Bouw. (2017). ZFP Organisaties betwisten verplicht pensioen schilders. Retrieved November 30, 2018, from <https://www.zfp-nederland.nl/nieuws/zfp-organisaties-betwisten-verplicht-pensioen-schilders>

Appendix

Pensioensparen

Werknemers sparen in Nederland via hun werkgever automatisch voor hun pensioen. Als (deeltijd) zelfstandige moet u zelf regelen dat u voldoende spaart voor uw oude dag. Om zelfstandigen te stimuleren om meer te sparen voor hun pensioen hebben we dit deel aan de belastingaangifte toegevoegd.

Volgens uw belastingaangifte spaart u **€1.100,-** voor uw pensioen. Een gemiddelde werknemer met uw bruto inkomen spaart (inclusief de bijdrage van zijn of haar werkgever) **€7.119,-** voor zijn of haar pensioen

U kunt **maximaal € 5.822,- belastingvrij sparen** voor uw pensioen. Dit is uw zogenaamde jaarruimte.

Over het gespaarde bedrag betaalt u **geen inkomstenbelasting**. Over geld dat u spaart voor uw pensioen betaalt u ook **geen vermogensbelasting** zoals over ander spaargeld. Wel is het zo dat u geen beschikking heeft over het geld dat u spaart voor uw pensioen tot u de pensioengerechtigde leeftijd hebt bereikt.

Dit is het **laatste moment** waarop pensioenbesparingen kunnen meetellen voor belastingjaar 2018. Door niet of minder te sparen kunt u belastingvoordeel mislopen.

Op de volgende pagina vindt u een spaarvoorstel. Dat voorstel is geen willekeurig bedrag, maar zo berekend dat het waarschijnlijk voldoende is voor een redelijk pensioen. U kunt instemmen met dat voorstel, of niet. Als u niet instemt krijgt u de optie om het voorstel naar uw wensen aan te passen of om zelf een spaarbedrag te kiezen.

Het afgesproken spaarbedrag wordt in 12 gelijke bedragen van uw rekening afgeschreven en ingelegd in het pensioenfonds van uw sector. De eerste afschrijving is eind volgende maand. **U zit echter nergens aan vast**. U kunt op elk moment stoppen met sparen, of een maand overslaan door de automatische machtiging te cancelen.

Pensioensparen

Hieronder vindt u ons spaarvoorstel. Dat voorstel is om uw hele jaarruimte te gebruiken en dus zoveel mogelijk te sparen. Daardoor heeft u het meeste belastingvoordeel. Ook is de jaarruimte geen willekeurig bedrag. Als u elk jaar volledig gebruikt maakt van uw jaarruimte zou dat voldoende moeten zijn om te kunnen rekenen op een redelijk pensioen.

	Ons voorstel	Hoeveel u nu spaart	Vershil
Spaarbedrag	€ 5.822,-	€1.100,-	€4.722,-
Belastingvoordeel	€ 2.445,-	€462,-	€1983,-
Netto spaarbedrag (na belastingvoordeel)	€3.377,-	€638,-	€2.739,-
Naar verwachting extra opgebouwd pensioen op 67jarige leeftijd	€9.552,-	€1.805,-	€7.747,-

Stemt u in met ons voorstel?

Ja

Nee

Pensioensparen

U heeft aangegeven dat u niet het maximaal mogelijke bedrag wilt sparen voor uw pensioen. Wellicht vond u het bedrag iets te hoog. Een alternatief is om dit jaar iets minder te sparen en over de komende jaren steeds iets meer. Wij stellen een vijfjarig spaarplan voor. In de tabel hieronder kunt u de gevolgen van het spaarplan zien. We gaan er eerst van uit dat u nu half zo veel extra spaart als wij op de vorige pagina voorstelden. Vervolgens spaart u elk jaar 2,5% van uw inkomen meer, tot u aan het maximale spaarbedrag zit. Om de gevolgen te kunnen laten zien gaan we er vanuit dat u elk jaar 3% meer gaat verdienen.

	2018	2019	2020	2021	2022
Te verwachten inkomen	€60.000,-	€61.800,-	€63.654,-	€65.564,-	€67.531,-
Netto spaarbedrag	€1.369,-	€2.914,-	€4.506,-	€6.145,-	€7.833,-

U kunt het spaarplan naar eigen inzicht aanpassen door op de plus en min knoppen te klikken

- + - Initieel spaarbedrag 50% van de overgebleven jaarruimte
- + - Inkomensstijging 3%
- + - Stijging van het spaarbedrag 2,5% van uw inkomen

	Spaarplan	Als u elk jaar spaart wat u nu spaart	Vershil
Totaal spaarbedrag	€44.754,-	€5.500,-	€39.254,-
Totaal belastingvoordeel	€18.796,-	€2.310,-	€16.486,-
Naar verwachting extra opgebouwd pensioen op 67jarige leeftijd	€69.730,-	€8.676,-	€61.054,-

Stem u in met het spaarplan dat u nu ziet staan?

Ja

Nee

Pensioensparen

Ook als u liever niet instemt met het voorgestelde spaarbedrag of met een spaarplan, wilt u wellicht meer sparen dan u nu doet. U kunt hieronder elk spaarbedrag invullen dat u wenst. Als startpunt is het spaarbedrag ingevuld dat wij aan het begin van dit deel van de belastingaangifte aanraden, maar u kunt elk (lager) bedrag invullen dat u wenst. De tabel hieronder wordt aangepast op basis van het bedrag dat u invult.

Gewenst spaarbedrag € 5.822,-

	Gewenste spaarbedrag	Hoeveel u nu spaart	Vershil
Spaarbedrag	€ 5.822,-	€1.100,-	€4.722,-
Belastingvoordeel	€ 2.445,-	€462,-	€1983,-
Netto spaarbedrag (na belastingvoordeel)	€3.377,-	€638,-	€2.739,-
Naar verwachting extra opgebouwd pensioen op 67jarige leeftijd	€9.552,-	€1.805,-	€7.747,-

Bedrag bevestigen

OVERZICHT UITGAVEN IN DE DESIGN PAPER SERIE

- 1 Naar een nieuw pensioencontract (2011)
Lans Bovenberg en Casper van Ewijk
- 2 Langlevenrisico in collectieve pensioencontracten (2011)
Anja De Waegenaere, Alexander Paulis en Job Stigter
- 3 Bouwstenen voor nieuwe pensioencontracten en uitdagingen voor het toezicht daarop (2011)
Theo Nijman en Lans Bovenberg
- 4 European supervision of pension funds: purpose, scope and design (2011)
Niels Kortleve, Wilfried Mulder and Antoon Pelsser
- 5 Regulating pensions: Why the European Union matters (2011)
Ton van den Brink, Hans van Meerten and Sybe de Vries
- 6 The design of European supervision of pension funds (2012)
Dirk Broeders, Niels Kortleve, Antoon Pelsser and Jan-Willem Wijckmans
- 7 Hoe gevoelig is de uittredeleeftijd voor veranderingen in het pensioenstelsel? (2012)
Didier Fouarge, Andries de Grip en Raymond Montizaan
- 8 De inkomensverdeling en levensverwachting van ouderen (2012)
MARIKE Knoef, Rob Alessie en Adriaan Kalwij
- 9 Marktconsistente waardering van zachte pensioenrechten (2012)
Theo Nijman en Bas Werker
- 10 De RAM in het nieuwe pensioenakkoord (2012)
Frank de Jong en Peter Schotman
- 11 The longevity risk of the Dutch Actuarial Association's projection model (2012)
Frederik Peters, Wilma Nusselder and Johan Mackenbach
- 12 Het koppelen van pensioenleeftijd en pensioenaanspraken aan de levensverwachting (2012)
Anja De Waegenaere, Bertrand Melenberg en Tim Boonen
- 13 Impliciete en expliciete leeftijdsdifferentiatie in pensioencontracten (2013)
Roel Mehlkopf, Jan Bonenkamp, Casper van Ewijk, Harry ter Rele en Ed Westerhout
- 14 Hoofdlijnen Pensioenakkoord, juridisch begrepen (2013)
Mark Heemskerk, Bas de Jong en René Maatman
- 15 Different people, different choices: The influence of visual stimuli in communication on pension choice (2013)
Elisabeth Brügggen, Ingrid Rohde and Mijke van den Broeke
- 16 Herverdeling door pensioenregelingen (2013)
Jan Bonenkamp, Wilma Nusselder, Johan Mackenbach, Frederik Peters en Harry ter Rele
- 17 Guarantees and habit formation in pension schemes: A critical analysis of the floor-leverage rule (2013)
Frank de Jong and Yang Zhou
- 18 The holistic balance sheet as a building block in pension fund supervision (2013)
Erwin Fransen, Niels Kortleve, Hans Schumacher, Hans Staring and Jan-Willem Wijckmans
- 19 Collective pension schemes and individual choice (2013)
Jules van Binsbergen, Dirk Broeders, Myrthe de Jong and Ralph Koijen
- 20 Building a distribution builder: Design considerations for financial investment and pension decisions (2013)
Bas Donkers, Carlos Lourenço, Daniel Goldstein and Benedict Dellaert

- 21 Escalerende garantietoezeggingen: een alternatief voor het StAr RAM-contract (2013)
Servaas van Bilsen, Roger Laeven en Theo Nijman
- 22 A reporting standard for defined contribution pension plans (2013)
Kees de Vaan, Daniele Fano, Herialt Mens and Giovanna Nicodano
- 23 Op naar actieve pensioenconsumenten: Inhoudelijke kenmerken en randvoorwaarden van effectieve pensioencommunicatie (2013)
Niels Kortleve, Guido Verbaal en Charlotte Kuiper
- 24 Naar een nieuw deelnemergericht UPO (2013)
Charlotte Kuiper, Arthur van Soest en Cees Dert
- 25 Measuring retirement savings adequacy; developing a multi-pillar approach in the Netherlands (2013)
MARIKE KNOEF, Jim Been, Rob Alessie, Koen Caminada, Kees Goudswaard, and Adriaan Kalwijn
- 26 Illiquiditeit voor pensioenfondsen en verzekeraars: Rendement versus risico (2014)
Joost Driessen
- 27 De doorsneesystematiek in aanvullende pensioenregelingen: effecten, alternatieven en transitiepaden (2014)
Jan Bonenkamp, RYANNE COX en Marcel Lever
- 28 EIOPA: bevoegdheden en rechtsbescherming (2014)
Ivor Witte
- 29 Een institutionele beleggersblik op de Nederlandse woningmarkt (2013)
Dirk Brounen en Ronald Mahieu
- 30 Verzekeraar en het reële pensioencontract (2014)
Jolanda van den Brink, Erik Lutjens en Ivor Witte
- 31 Pensioen, consumptiebehoeften en ouderenzorg (2014)
MARIKE KNOEF, Arjen Hussem, Arjan Soede en Jochem de Bresser
- 32 Habit formation: implications for pension plans (2014)
Frank de Jong and Yang Zhou
- 33 Het Algemeen pensioenfonds en de taakafbakening (2014)
Ivor Witte
- 34 Intergenerational Risk Trading (2014)
Jiajia Cui and Eduard Ponds
- 35 Beëindiging van de doorsneesystematiek: juridisch navigeren naar alternatieven (2015)
Dick Boeijen, Mark Heemskerk en René Maatman
- 36 Purchasing an annuity: now or later? The role of interest rates (2015)
Thijs Markwat, Roderick Molenaar and Juan Carlos Rodriguez
- 37 Entrepreneurs without wealth? An overview of their portfolio using different data sources for the Netherlands (2015)
Mauro Mastrogiacomo, Yue Li and Rik Dillingh
- 38 The psychology and economics of reverse mortgage attitudes. Evidence from the Netherlands (2015)
Rik Dillingh, Henriëtte Prast, Mariacristina Rossi and Cesira Urzì Brancati
- 39 Keuzevrijheid in de uittreedleeftijd (2015)
Arthur van Soest
- 40 Afschaffing doorsneesystematiek: verkenning van varianten (2015)
Jan Bonenkamp en Marcel Lever
- 41 Nederlandse pensioenopbouw in internationaal perspectief (2015)
MARIKE KNOEF, Kees Goudswaard, Jim Been en Koen Caminada
- 42 Intergenerationele risicodeling in collectieve en individuele pensioencontracten (2015)
Jan Bonenkamp, Peter Broer en Ed Westerhout
- 43 Inflation Experiences of Retirees (2015)
Adriaan Kalwijn, Rob Alessie, Jonathan Gardner and Ashik Anwar Ali
- 44 Financial fairness and conditional indexation (2015)
Torsten Kleinow and Hans Schumacher
- 45 Lessons from the Swedish occupational pension system (2015)
Lans Bovenberg, RYANNE COX and Stefan Lundbergh

- 46 Heldere en harde pensioenrechten onder een PPR (2016)
Mark Heemskerk, René Maatman en Bas Werker
- 47 Segmentation of pension plan participants: Identifying dimensions of heterogeneity (2016)
Wiebke Eberhardt, Elisabeth Brüggem, Thomas Post and Chantal Hoet
- 48 How do people spend their time before and after retirement? (2016)
Johannes Binswanger
- 49 Naar een nieuwe aanpak voor risicoprofiel-meting voor deelnemers in pensioenregelingen (2016)
Benedict Dellaert, Bas Donkers, Marc Turlings, Tom Steenkamp en Ed Vermeulen
- 50 Individueel defined contribution in de uitkeringsfase (2016)
Tom Steenkamp
- 51 Wat vinden en verwachten Nederlanders van het pensioen? (2016)
Arthur van Soest
- 52 Do life expectancy projections need to account for the impact of smoking? (2016)
Frederik Peters, Johan Mackenbach en Wilma Nusselder
- 53 Effecten van gelaagdheid in pensioen-documenten: een gebruikersstudie (2016)
Louise Nell, Leo Lentz en Henk Pander Maat
- 54 Term Structures with Converging Forward Rates (2016)
Michel Vellekoop and Jan de Kort
- 55 Participation and choice in funded pension plans (2016)
Manuel García-Huitrón and Eduard Ponds
- 56 Interest rate models for pension and insurance regulation (2016)
Dirk Broeders, Frank de Jong and Peter Schotman
- 57 An evaluation of the nFTK (2016)
Lei Shu, Bertrand Melenberg and Hans Schumacher
- 58 Pensioenen en inkomensongelijkheid onder ouderen in Europa (2016)
Koen Caminada, Kees Goudswaard, Jim Been en Marike Knoef
- 59 Towards a practical and scientifically sound tool for measuring time and risk preferences in pension savings decisions (2016)
Jan Potters, Arno Riedl and Paul Smeets
- 60 Save more or retire later? Retirement planning heterogeneity and perceptions of savings adequacy and income constraints (2016)
Ron van Schie, Benedict Dellaert and Bas Donkers
- 61 Uitstroom van oudere werknemers bij overheid en onderwijs. Selectie uit de poort (2016)
Frank Cörvers en Janneke Wilschut
- 62 Pension risk preferences. A personalized elicitation method and its impact on asset allocation (2016)
Gosse Alserda, Benedict Dellaert, Laurens Swinkels and Fieke van der Lecq
- 63 Market-consistent valuation of pension liabilities (2016)
Antoon Pelsser, Ahmad Salahnejhad and Ramon van den Akker
- 64 Will we repay our debts before retirement? Or did we already, but nobody noticed? (2016)
Mauro Mastrogiacomo
- 65 Effectieve ondersteuning van zelfmanagement voor de consument (2016)
Peter Lapperre, Alwin Oerlemans en Benedict Dellaert
- 66 Risk sharing rules for longevity risk: impact and wealth transfers (2017)
Anja De Waegenaere, Bertrand Melenberg and Thijs Markwat
- 67 Heterogeniteit in doorsneeproblematiek. Hoe pakt de transitie naar degressieve opbouw uit voor verschillende pensioenfondsen? (2017)
Loes Frehen, Wouter van Wel, Casper van Ewijk, Johan Bonekamp, Joost van Valkengoed en Dick Boeijen
- 68 De toereikendheid van pensioenopbouw na de crisis en pensioenhervormingen (2017)
MARIKE Knoef, Jim Been, Koen Caminada, Kees Goudswaard en Jason Rhuggenaath

- 69 De combinatie van betaald en onbetaald werk in de jaren voor pensioen (2017)
Marleen Damman en Hanna van Solinge
- 70 Default life-cycles for retirement savings (2017)
Anna Grebenchtchikova, Roderick Molenaar, Peter Schotman en Bas Werker
- 71 Welke keuzemogelijkheden zijn wenselijk vanuit het perspectief van de deelnemer? (2017)
Casper van Ewijk, Roel Mehlkopf, Sara van den Bleeken en Chantal Hoet
- 72 Activating pension plan participants: investment and assurance frames (2017)
Wiebke Eberhardt, Elisabeth Brüggem, Thomas Post en Chantal Hoet
- 73 Zerotopia – bounded and unbounded pension adventures (2017)
Samuel Sender
- 74 Keuzemogelijkheden en maatwerk binnen pensioenregelingen (2017)
Saskia Bakels, Agnes Joseph, Niels Kortleve en Theo Nijman
- 75 Polderen over het pensioenstelsel. Het debat tussen de sociale partners en de overheid over de ouderdagvoorzieningen in Nederland, 1945–2000 (2017)
Paul Brusse
- 76 Van uitkeringsovereenkomst naar PPR (2017)
Mark Heemskerk, Kees Kamminga, René Maatman en Bas Werker
- 77 Pensioenresultaat bij degressieve opbouw en progressieve premie (2017)
Marcel Lever en Sander Muns
- 78 Bestedingsbehoeften bij een afnemende gezondheid na pensionering (2017)
Lieke Kools en Marike Knoef
- 79 Model Risk in the Pricing of Reverse Mortgage Products (2017)
Anja De Waegenaere, Bertrand Melenberg, Hans Schumacher, Lei Shu and Lieke Werner
- 80 Expected Shortfall voor toezicht op verzekeraars: is het relevant? (2017)
Tim Boonen
- 81 The Effect of the Assumed Interest Rate and Smoothing on Variable Annuities (2017)
Anne G. Balter and Bas J.M. Werker
- 82 Consumer acceptance of online pension investment advice (2017)
Benedict Dellaert, Bas Donkers and Carlos Lourenço
- 83 Individualized life-cycle investing (2017)
Gréta Oleár, Frank de Jong and Ingmar Minderhoud
- 84 The value and risk of intergenerational risk sharing (2017)
Bas Werker
- 85 Pensioenwensen voor en na de crisis (2017)
Jochem de Bresser, Marike Knoef en Lieke Kools
- 86 Welke vaste dalingen en welk beleggingsbeleid passen bij gewenste uitkeringsprofielen in verbeterde premieregelingen? (2017)
Johan Bonekamp, Lans Bovenberg, Theo Nijman en Bas Werker
- 87 Inkomens- en vermogensafhankelijke eigen bijdragen in de langdurige ouderenzorg: een levensloopperspectief (2017)
Arjen Hussem, Harry ter Rele en Bram Wouterse
- 88 Creating good choice environments – Insights from research and industry practice (2017)
Elisabeth Brüggem, Thomas Post and Kimberley van der Heijden
- 89 Two decades of working beyond age 65 in the Netherlands. Health trends and changes in socio-economic and work factors to determine the feasibility of extending working lives beyond age 65 (2017)
Dorly Deeg, Maaïke van der Noordt and Suzan van der Pas
- 90 Cardiovascular disease in older workers. How can workforce participation be maintained in light of changes over time in determinants of cardiovascular disease? (2017)
Dorly Deeg, E. Burgers and Maaïke van der Noordt
- 91 Zicht op zzp-pensioen (2017)
Wim Zwinkels, Marike Knoef, Jim Been, Koen Caminada en Kees Goudswaard
- 92 Return, risk, and the preferred mix of PAYG and funded pensions (2017)
Marcel Lever, Thomas Michielsen and Sander Muns

- 93 Life events and participant engagement in pension plans (2017)
Matthew Blakstad, Elisabeth Brügggen and Thomas Post
- 94 Parttime pensioneren en de arbeids-participatie (2017)
Raymond Montizaan
- 95 Keuzevrijheid in pensioen: ons brein wil niet kiezen, maar wel gekozen hebben (2018)
Walter Limpens en Joyce Vonken
- 96 Employability after age 65? Trends over 23 years in life expectancy in good and in poor physical and cognitive health of 65-74-year-olds in the Netherlands (2018)
Dorly Deeg, Maaïke van der Noordt, Emiel Hoogendijk, Hannie Comijs and Martijn Huisman
- 97 Loslaten van de verplichte pensioenleeftijd en het organisatieklimaat rondom langer doorwerken (2018)
Jaap Oude Mulders, Kène Henkens en Harry van Dalen
- 98 Overgangseffecten bij introductie degressieve opbouw (2018)
Bas Werker
- 99 You're invited – RSVP! The role of tailoring in incentivising people to delve into their pension situation (2018)
Milena Dinkova, Sanne Elling, Adriaan Kalwij en Leo Lentz
- 100 Geleidelijke uittreding en de rol van deeltijdpensioen (2018)
Jonneke Bolhaar en Daniël van Vuuren
- 101 Naar een model voor pensioen-communicatie (2018)
Leo Lentz, Louise Nell en Henk Pander Maat
- 102 Tien jaar UPO. Een terugblik en vooruitblik op inhoud, doelen en effectiviteit (2018)
Sanne Elling en Leo Lentz
- 103 Health and household expenditures (2018)
Raun van Ooijen, Jochem de Bresser en Marike Knoef
- 104 Keuzevrijheid in de uitkeringsfase: internationale ervaringen (2018)
Marcel Lever, Eduard Ponds, Rik Dillingh en Ralph Stevens
- 105 The move towards riskier pension products in the world's best pension systems (2018)
Anne G. Balter, Malene Kallestrup-Lamb and Jesper Rangvid
- 106 Life Cycle Option Value: The value of consumer flexibility in planning for retirement (2018)
Sonja Wendel, Benedict Dellaert and Bas Donkers
- 107 Naar een duidelijk eigendomsbegrip (2018)
Jop Tangelder
- 108 Effect van stijging AOW-leeftijd op arbeids-ongeschiktheid (2018)
Rik Dillingh, Jonneke Bolhaar, Marcel Lever, Harry ter Rele, Lisette Swart en Koen van der Ven
- 109 Is de toekomst gearriveerd? Data science en individuele keuzemogelijkheden in pensioen (2018)
Wesley Kaufmann, Bastiaan Starink en Bas Werker
- 110 De woontevredenheid van ouderen in Nederland (2018)
Jan Rouwendal
- 111 Towards better prediction of individual longevity (2018)
Dorly Deeg, Jan Kardaun, Maaïke van der Noordt, Emiel Hoogendijk en Natasja van Schoor
- 112 Framing in pensioenkeuzes. Het effect van framing in de keuze voor beleggingsprofiel in DC-plannen naar aanleiding van de Wet verbeterde premieregeling (2018)
Marijke van Putten, Rogier Potter van Loon, Marc Turlings en Eric van Dijk
- 113 Working life expectancy in good and poor self-perceived health among Dutch workers aged 55-65 years with a chronic disease over the period 1992-2016 (2019)
Astrid de Wind, Maaïke van der Noordt, Dorly Deeg and Cécile Boot
- 114 Working conditions in post-retirement jobs: A European comparison (2019)
Ellen Dingemans and Kène Henkens

- 115 Is additional indebtedness the way to increase mortgage–default insurance coverage? (2019)
Yeorim Kim, Mauro Mastrogiacomo, Stefan Hochguertel and Hans Bloemen
- 116 Appreciated but complicated pension Choices? Insights from the Swedish Premium Pension System (2019)
Monika Böhnke, Elisabeth Brügggen and Thomas Post
- 117 Towards integrated personal financial planning. Information barriers and design propositions (2019)
Nitesh Bharosa and Marijn Janssen
- 118 The effect of tailoring pension information on navigation behavior (2019)
Milena Dinkova, Sanne Elling, Adriaan Kalwij and Leo Lentz
- 119 Opleiding, levensverwachting en pensioenleeftijd: een vergelijking van Nederland met andere Europese landen (2019)
Johan Mackenbach, José Rubio Valverde en Wilma Nusselder
- 120 Giving with a warm hand: Evidence on estate planning and bequests (2019)
Eduard Suari–Andreu, Raun van Ooijen, Rob J.M. Alessie and Viola Angelini
- 121 Investeren in menselijk kapitaal: een gecombineerd werknemers– en werkgeversperspectief (2019)
Raymond Montizaan, Merlin Nieste en Davey Poulissen
- 122 The rise in life expectancy – corresponding rise in subjective life expectancy? Changes over the period 1999–2016 (2019)
Dorly Deeg, Maaïke van der Noordt, Noëlle Sant, Henrike Galenkamp, Fanny Janssen and Martijn Huisman
- 123 Pensioenaanvullingen uit het eigen woningbezit (2019)
Dirk Brounen, Niels Kortleve en Eduard Ponds
- 124 Personal and work–related predictors of early exit from paid work among older workers with health limitations (2019)
Nils Plomp, Sascha de Breij and Dorly Deeg
- 125 Het delen van langlevensrisico (2019)
Anja De Waegenaere, Agnes Joseph, Pascal Janssen en Michel Vellekoop
- 126 Maatwerk in pensioencommunicatie (2019)
Sanne Elling en Leo Lentz
- 127 Dutch Employers’ Responses to an Aging Workforce: Evidence from Surveys, 2009–2017 (2019)
Jaap Oude Mulders, Kène Henkens and Hendrik P. van Dalen
- 128 Preferences for solidarity and attitudes towards the Dutch pension system – Evidence from a representative sample (2019)
Arno Riedl, Hans Schmeets and Peter Werner
- 129 Deeltijdpensioen geen wondermiddel voor langer doorwerken (2019)
Henk–Wim de Boer, Tunga Kantarcı, Daniel van Vuuren en Ed Westerhout
- 130 Spaarmotieven en consumptiegedrag (2019)
Johan Bonekamp en Arthur van Soest
- 131 Substitute services: a barrier to controlling long–term care expenditures (2019)
Mark Kattenberg and Pieter Bakx
- 132 Voorstel keuzearchitectuur pensioensparen voor zelfstandigen (2019)
Jona Linde

Network for Studies on Pensions, Aging and Retirement

Dit is een uitgave van:
Netspar
Telefoon 013 466 2109
E-mail info@netspar.nl
www.netspar.nl

September 2019